

Egeresi Zoltán

A török demokrácia és pártrendszer 60 éve

Bevezetés

Stefan Füle, az új bővítési biztos programja egyik legfontosabb részének nevezte Törökország uniós csatlakozásának elősegítését. Ez az elköteleződés minden bizonnyal új lendületet fog adni a tárgyalásoknak (a török főtárgyaló kijelentette, hogy 2013-ra le akarják zárni a fejezeteket), melyeket európai és török részről rengeteg vita fog követni. Lépten-nyomon születnek a csatlakozásról elemzések, hosszabb-rövidebb leírások, azonban elsősorban az EU szemszögéből. Közben állandóan fogalmazódnak meg kritikák a török demokráciát, a hadsereg szerepét, az örmény népiirtás elismerését, a kurdokat illetően (hogy csak a legfontosabbakat említsük).

A tanulmányban a Törökországhoz kapcsolódó kérdéskörnek egy kisebb szegmensét, a török belpolitikai szereplőit és a török pártrendszert kívánom bemutatni. 60 évvel ezelőtt, 1950-ben szabad választásokon döntött el, hogy az egypártrendszer helyett pluralizálódik a török politikai élet. A CHP Atatürktől örökölt uralma véget ért, s az 1950-es választásokat a Demokratik Partisi (Demokrata Párt) nyerte meg, ezzel új irányt vett az ország fejlődése. A dolgozat célja elsősorban a szintetizálás: az elmúlt 60 év legfontosabb belpolitikai eseményeinek a feltárása, és a jelenlegi viszonyok leírása, majd pedig a török pártrendszer legfőbb jellegzetességeinek bemutatása.

Ennek megfelelően egy történelmi áttekintés után a politikai keretet, az alkotmányt, a törvényhozást, a választási rendszert, majd annak legfontosabb szereplőit ismertetem: először a pártokon kívüli, „outsider”-nek tekinthető, ám rendkívül meghatározó tényezőket, mint az alkotmánybíróság, és a hadsereg, röviden reflektálva politikát igencsak befolyásoló akcióikra; végezetül pedig a török pártcsaládokat. Ez utóbbi résznél azon kívül, hogy a pártcsaládokról átfogó képek kívánok adni, az aktuálisan legfontosabb pártokra (választások, szavazóbázis, program, tevékenység) fogok részletesebben kitérni.

Történelmi áttekintés: a török belpolitika változásai

Az 1923. október 29-én kikiáltott Török Köztársaság elnöke gallipoli hőse, a függetlenségi háború vezére, Musztafa Kemál Atatürk¹ lett, aki a Köztársasági Néppártot (Cumhuriyet Halk Partisi - CHP) létrehozva egypártrendszert vezetett be.² Az új párt legfőbb támogatói a hivatalnokok, és a növekvő modern polgárság voltak; az államfő mellettük biztos támaszkodhatott a hadsereg is.

¹ A szövegben a török személyneveket, pártneveket eredeti, török betűkkel fogom megadni. Kivételt képez Atatürk neve, mivel a fenti írásmód már annyira meghonosodott a magyar nyelvben, hogy célszerűnek láttam ebben a szövegben is megtartani.

² Az ataturki modernizáció korábbi időszakokra vezethető vissza. A török politikai fejlődésben már 1876-ban fogadtak el alkotmányt, majd az Egység és Haladás pártja 1908-ban megszerezvén a hatalmat létrehozta az alkotmányos monarchiát (majd később egypártrendszert vezetett).

Ezt a korszakot többen írták le a „három Törökország” jelszavával: 1) a főváros – Ankara, mely a modernizációt teljesen kiszolgáló hivatalnokváros lett, 2) Isztambul, a nyugatias, kissé kozmopolita nagyváros, és a 3) vidék, mellyel senki sem foglalkozott, s ahol a vallási rendek és vallásosság tovább virágzott. Ez a felosztás több szempontból a mai napig megmaradt. A CHP messzemenően támogatta a Kemál által erőltetett modernizációt, mely egyrészt a vallási rendszer átszervezését (a vallási oktatás, a „rendek” – tarikatlar – eltörlésével, a Vallási Ügyek Minisztériumának megalapítását stb), másrészt pedig a kisebbségek elnyomását is magába foglalta. A diktatúrát lényegében két rövidnek tekinthető „demokratikus” kísérlet tarkította, melyeket Atatürk eleinte támogatott is. Az új „ellenfelek” hatalmának és népszerűségének növekedését látva azonban betiltotta ezeket a pártokat. Összességében a kemáli rendszer (1923-1938) ambivalens eredményeket ért el. Az ország rendkívül nagy lépést tett a Nyugathoz történő felzárkózás terén, így például 1934-ben Európában elsőként adták meg a nőknek a választójogot (18 női képviselőt azonnal a nemzetgyűlésbe is juttattak), azonban a CHP nem reprezentálta sem a kisebbségeket, sem a vallásosság alapján mozgósítható tömegeket.

Az Atatürk halála után (1938) hatalomra jutó Ismet İnönü a második világháború után a nyugati szövetségesek megnyerésének érdekében a rendszer demokratizálásához kezdett. 1946-ban Celal Baykal Demokratik Partisi néven (Demokrata Párt) pártot alapíthatott, azonban az első választást még nem volt elég „szabad”, emiatt a CHP maradt a kormányrúdnál. 1950-ben a legtöbb szavazatot már a DP kapta, nem kis részben a vallásos, vidéki tömegek megszólításával.

A korábbi hármas megosztottság átalakult két nagy – napjainkig létező – törésvonallá. Ezt központ-periféria ellentéttel szokás leírni. Lényege a kemalista, szekuláris, nacionalista elit és vallásos, rendkívül heterogén vidék közötti szembenállás. A tömegeket – a perifériát – ebben a viszonyban jellemzően a jobbközép pártoknak sikerült megnyerniük az elmúlt 60 évben.

Az 1950-es választást követő egy évtizedben két nagy párt uralta tehát a nemzetgyűlést: a DP és a CHP. Az első jobbközép pártként definiálta magát, viszont nagy hangsúlyt helyezett a vidék fejlesztésére, és az ottani szavazók megnyerésére (mecsetek építése, vallási oktatás megindítása stb.). A CHP szintén jobboldali erő maradt, de megőrizte „elitista”, nyugatos irányzatát, s továbbra sem volt képes szélesebb tömegek felé nyitni.

Az 1950-es évek végére a DP politikájában felerősödtek az autoriter vonások. Olyan törvényeket fogadtak el, melyek a választásokon megnehezítették az ellenzék (jelesül a CHP) mandátumhoz jutását. Az értelmiség jelentős része a diáksággal együtt egy új egypártrendszer bevezetésétől kezdett el tartani.³

Nem véletlen, hogy ez a réteg örömmel fogadta a katonaság 1960-as államcsínyét, mely megdöntötte a DP-kormányt, illetve két társával együtt kivégezte a miniszterelnököt, Adnan Menderest. Ezután új alkotmányt fogadtak el, mely még liberálisabb volt az előzőnél, s új választást írtak ki. Ezt a CHP nyerte meg 36,7%-kal, de szorosan követte őt a 34,7%-ot elérő Igazságpárt (Adalet Partisi – AP).⁴ Ez utóbbi vezetője Süleyman Demirel volt (ő a további években meghatározó személyisége lesz a török belpolitikának). Ismet İnönü elnöklésével koalíciós kormány alakult, de az 1965-ös választásokat már fölényesen az AP nyerte meg.

Az 1960-as évek nagy változása a baloldal megerősödése volt. Emögött fontos társadalmi változások álltak. Fellendült a török ipar, a munkásság létszáma

³ Hamit Bozarslan: Histoire de la Turquie contemporaine. 2007. Párizs p. 53.

⁴ Hamit Bozarslan: Histoire de la Turquie contemporaine. 2007. Párizs p. 55.

megnövekedett, ezzel korrelálva pedig mind nagyobb méreteket öltött a képzetlen falusi munkaerő városokba áramlása. Ez több évtizeden keresztül zajlott, aminek következtében Ankara, Isztambul és több vidéki nagyváros lakossága többszörösére duzzadt. Ezek az emberek a nyugati bidonville-ekhez hasonló összeeskábált nyomornegyedekben találtak új lakhelyre, melyeket „gecekondu”-nak neveztek el – a szó jelentése: „éjjelépült” –, utalván az építkezés körülményeire. Erre reagálva a CHP-ben fordulat következett be: Bülent Ecevitnek sikerült meggyőznie Ismet İnönüt, hogy ennek a népességnek fel kell vállalni a képviselői tisztségét, s akkor újra a legnagyobb frakciót alakíthatják a nemzetgyűlésben. A váltás megtörtént, de lassan érett be a gyümölcse. A helyzetet bonyolította, hogy a konkurencia is megjelent a Török Munkáspárt képében, mely nem nélkülözte a szélsőbaloldali elemeket sem. A Szovjetunióval szomszédos Törökországban ráadásul az állam őrei – elsősorban a hadsereg – a kommunizmusban hatalmas veszedelmet láttak. A 1960-as évtized végén két újabb politikai szereplő lépett színpadra: egyrészt Alparslan Türkeş vezetésével megszervezte magát a szélsőjobb, másrészt Necmettin Erbakan irányítása alatt megalakult az első iszlamista párt is.

Ez utóbbiaknak nem adatott sok idő: 1971-ben a hadsereg beavatkozásával feloszlatták őket (ultimátumot intéztek Süleyman Demirelhez 1971. március 11-én, aki erre rögtön lemondott; ezt „emlékiratos puccs”-ként szokták aposztrofálni). A katonai puccs célja a baloldali veszély elhárítása volt, ekkora ugyanis egyre nagyobb mértékű baloldali munkás és diákmozgalmak.⁵

A katonai rendszer 1973-ban írt ki választásokat, melyen a munkásmozgalmak és más baloldali pártok meggyengítése után az egyedüli baloldali erőként a CHP léphetett fel, és így a legtöbb mandátumot szerezte meg. A CHP megerősödésének ellenére az 1970-es éveket nagyfokú belpolitikai bizonytalanság és politikai váltógazdaság uralta, gyenge pártkoalíciókkal. Az évtized végére nagyban megerősödött a szélsőjobb, mely állandó támadásokat intézett a baloldali értelmiségiek ellen. Ezek mögött legtöbbször az Alparslan Türkeş által megszervezett Bozkurt-egységek álltak.⁶ 1980-ra gyakorlatilag polgárháború alakult ki a szélsőbal és szélsőjobb között az országban (ahol az állam rendre a jobboldalnak kedvezett), s néhány év leforgása alatt több ezer ember vesztette életét.

A cselekvőképtelen kormány helyett végül 1980-ban a hadsereg avatkozott be, és az ostromállapot kihirdetése után helyreállították a rendet az országban. A politikai pártokat feloszlatták, vezetőiket 5 évre eltiltották a politikai élettől. A katonai elit úgy döntött, hogy a szélsőjobb-szélsőbal állandó harcterévé váló török társadalmat depolitizálja. Ezért a vallásra kezdtek el mind nagyobb hangsúlyt fektetni, amit a kötelező vallásoktatás és mecsetépítés révén próbáltak elérni, valamint a török-izlám szintézis koncepciójával az iszlámot beemelték a török tankönyvekbe. 1982-ben új alkotmányt vezettek be. 1983-ban pedig választást írtak ki, melyet egy új párt, a Turgut Özal vezette Szülőföld Pártja (Anavatan Partisi - ANAP) nyert meg. A következő éveket üdítő gazdasági fellendülés és belpolitikai stabilitás övezte. 1987-től a régi vezetők visszatértek a politikai színpadra (itt láthatjuk Ecevitet, Süleyman Demirel, Necmettin Erbakant, vagy Alparslan Türkeş), akik ismét megalapították régi-új pártjaikat.

Az ANAP sikersorozatát az ekkor már államelnöki pozícióban lévő Turgut Özal váratlan, 1993-as halála törte meg. Az ezt követő években újra kormánykoalíciók

⁵ Flesch István : A Török Köztársaság története. 2007. p. 88.

⁶ A Bozkurt-egységek („Szürke Farkasok”) a korábban titkosszolgálatokkal jó kapcsolatokat ápoló pántürkista Türkeş által létrehozott paramilitáris egységek voltak. Nevüket a török östörténetben szereplő farkas után kapták.

bizonytalan váltógazdaságaként írható le a török belpolitika. 1996-ban Necmettin Erbakan iszlamista pártja, a Jólét Pártja, a Refah Partisi került hatalomra. A túlzott iszlamista jelszavak miatt a hadsereg 1997-ben viszont felszólította vezetőjét, hogy mondjon le. Ez meg is történt (a hadsereg fegyveres beavatkozásának elmaradása miatt ezt „posztmodern puccs” elnevezéssel illetik). Hamarosan fel is oszlatták a pártot. Ezután nem sokkal már készen is állt az új iszlamista formáció, a Fazilet (Erény Pártja – Fazilet Partisi – FP).

1999-ben nagy kormánykoalíció vezette az országot, azonban gyorsan elveszítette a lakosság támogatását. Ez több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt az 1999-es isztambuli földrengés idején a kormány meglehetősen tehetetlennek bizonyult a katasztrófa kezelésében, másrészt a kitudódó korrupciós ügyek miatt gyorsan erodálódott a kormány tekintélye. A kegyelemdőfést viszont a 2001-ben indukált gazdasági válság okozta, melyet a miniszterelnök szerencsétlen kijelentése okozott, s ami a külföldi tőke kivonulásával járt. Ennek negatív hatásait a lakosság döntő többsége a saját bőrén érezte, ezáltal a 2002. novemberi választásokat a 2001-ben alapított AKP nyerte meg elsöprő többséggel, s csak az 1999-ben elég rosszul szereplő CHP került be újra a nemzetgyűlésbe.

2002 óta a török nemzetgyűlésben folyamatos az AKP többsége, ami lehetővé tette olyan reformok elfogadását, amelyek révén elkezdődhettek az uniós csatlakozási tárgyalások, melyekhez sikeres gazdaságpolitika társult. Legutóbb 2007-ben tartottak (előrehozott) nemzetgyűlési választásokat. Az AKP itt tovább növelte szavazatainak arányát, hiszen 46%-ot szerzett meg. Akkor két újabb párt, a Deniz Baykal vezette MHP – Milli Hareket Partisi), és a kurd párt, a DTP (Demokratik Toplum Partisi) került be a nemzetgyűlésbe. A közelmúlt újabb fordulatot hozott a török belpolitikában, mely a DTP feloszlásával járt (s melyet egy újabb kurd párt megalapítása követett); azonban ennek körülményeit a későbbiekben vizsgáljuk meg.

Politikai szereplők és játéktér

Alkotmány

A Török Köztársaság történelme alatt négy alkalommal hoztak létre teljesen új alkotmányt, 1921-ben (ekkor még nem proklamálták a köztársaságot), 1924-ben, 1961-ben és 1982-ben. Természetesen napjainkig utóbbit többször módosították, a 2000-es években – az európaizáció jelszavával – újabb hullámokban.

A jelenlegi alkotmány az 1980-as katonai puccs után, 1982-ben született. Az alkotók célja a korábbi belpolitikai zavarok, polgárháborús helyzet, anarchia kiküszöbölése volt, emiatt sok szempontból visszalépést jelentett nagyon liberális, 1961-es elődjéhez képest.

Az új alkotmány preambulumban⁷ kimondták többek között az Atatürki elvekhez való ragaszkodást, a szekularizmust (semmilyen vallásos érzület nem állhat fenn az államügyekben és a politikában), Törökország integritásának megbonthatatlanságát. Kimondja, hogy minden török polgárnak joga van a becsületes élethez, és hogy az anyagi és szellemei szinten gazdagodjon a török nemzeti kultúra, civilizáció és jog égisze alatt, az alapvető emberi jogoknak és szabadságoknak megfelelően, összhangban a társadalmi egyenlőséggel és igazságossággal.

⁷ <http://www.byegm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=78>

A politikai rendszert igencsak befolyásoló cikkei közé tartozik a III. fejezet 14. cikke, melyben az alkotmány kimondja, hogy a benne álló jogokkal és szabadságokkal nem lehet visszaélni az államterület és a nemzet oszthatatlan egységének megsértésével, illetve nem lehet veszélyeztetni az emberi jogokon alapuló Török Köztársaság szekuláris és demokratikus rendjét. A tiltás vonatkozik a sajtóra is (28. cikk).

Az alkotmány a demokratikus politikai élet nélkülözhetetlen elemeinek tekinti a pártokat (68. cikk), azonban ezek tevékenysége nem irányulhat az állam függetlensége, az oszthatatlan egység, az emberi jogok, a törvény előtti egyenlőség, a nemzeti szuverenitás, a demokratikus és szekuláris köztársaság ellen, illetve nem törekedhet diktatúra létrehozására. A fentebb felsorolt tevékenységek fennállta esetén az alkotmánybíróság dönt a pártok feloszlításáról (erről részletesebben a 69. cikk szól).

Választási rendszer és a nemzetgyűlés

A török választási törvények alapján minden 18. életévét betöltött ember az urnákhoz járulhat, míg a passzív választójoggal a 25 éven felüliek rendelkeznek. Nem lehetnek párttagok a köztisztviselők, a fegyveres erők tagjai, a bírák és az ügyészek.⁸ Az arányos választási rendszerben (d'Hondt formula) egy jelölt csak akkor lehet képviselő, ha 1) a párt a tartományok felében, és az azokban lévő választási körzetek legalább harmadában teljes szervezettel rendelkezik, 2) a tartományok legalább felében két jelölttel bírnak a nemzetgyűlési helyekre, 3) elérik a 10%-os választási küszöböt.⁹

Fontos jellegzetesség, hogy az egyfordulós választásokon a választási részvétel kötelező, hiányzás esetén pénzbírságot kell fizetni. Ennek köszönhetően a törökországi választások magas részvételi arány mellett zajlanak. Az elmúlt három évtizedben a következőképp alakultak az arányok: 1983-ban 92,3%; 1987-ben 93,28; 1991-ben 83,92%; 1995-ben 85,2%, 1999-ben 87%; 2002-ben 79%; 2007-ben 84% volt a részvételi arány.¹⁰

A nem sokkal a 1980-as katonai puccsot követően, 1983. április 17-től bevezetett választási törvény értelmében minden tartomány (81) egy képviselőt delegál a nemzetgyűlésbe, míg a fennmaradó helyeket a tartományok mérete és lakosság száma alapján osztják el. A kisebbek 1-18, a nagyobbak 19-35, a legnagyobbak 36 képviselőt küldhetnek.¹¹

A Törökország Nagy Nemzetgyűlése (Türkiye Büyük Millet Meclisi – TBMM) 550 főből áll. Egykamarás. Legfőbb feladatai közé tartozik a köztársasági elnök megválasztása, a kormány felügyelete, a költségvetés elfogadása, a nemzetközi szerződések ratifikálása stb. Az 1982-es alkotmány 400 főben állapította meg létszámát, ezt 1987-ben 450 főre emelték, majd 1995-ben elérte mai, 550 fős létszámát. A nemzetgyűlésnek jelenleg 17 bizottsága van. A Nemzetgyűlés minden év október 1-jén ül össze és június végéig ülészik, minden héten (ünnepek kivételével) kedden, szerdán és csütörtökön, 15 és 17 óra között.¹²

⁸ Pintér Attila: Törökország. In.: Európai Politikai Rendszerek (Szerk.: Kardos József- Simándi Irén). 2004. pp. 917-943. p. 923.

⁹ Inter-Parliamentary Union: http://www.ipu.org/parline/reports/2323_B.htm

¹⁰ Belgenet : http://www.belgenet.net/ayrinti.php?yil_id=15

¹¹ Pintér Attila: Törökország. In.: Európai Politikai Rendszerek (Szerk.: Kardos József- Simándi Irén). 2004. pp. 917-943. p. 924.

¹² A Nemzetgyűlés honlapja: <http://www.tbmm.gov.tr/>

Elnök

A török állam csúcsán az elnök áll. A Kemal Atatürk által létrehozott intézmény jellemzően a szekularizmus letéteményese, és nagy köztiszteletnek örvendő tisztség. 2007-ig az elnököt hét évre választották, azonban az akkori AKP-kormányzat alkotmánymódosítással állt elő. Noha ezt a szekulárisok ellenezték, 2007 októberében tartott népszavazáson a lakosság 67%-os részvétele mellett sikerült megszavaztatni. Ezek alapján a korábbi választási rendszer módosult.

Az elnökség ideje hét évről öt évre rövidült, azonban betöltője újraválasztható lett. A korábbi szabályozással szemben 2007-től nem a nemzetgyűlés, hanem a nép közvetlenül választja az elnök személyét. Szintén rövidítették a kormányzati ciklus időtartamát öt évről négy évre.

Az elnök törvényhozói funkciói a nemzetgyűlés összehívásában, a törvények aláírásában, vagy épp visszaküldésében, esetleg az alkotmánybírósághoz történő elküldésében csúcsosodik ki. A végrehajtó funkciói közül a legfontosabbak a miniszterelnök és a miniszterek kinevezése, vagy lemondásuknak elfogadása, a minisztertanács összehívása, nagykövetek, követek kinevezése, nemzetközi szerződések aláírása és kihirdetése, a török hadsereg mozgósítása, a nemzetbiztonsági tanács összehívása és elnöklése, a számvevőszék, az oktatási tanács elnökének kinevezése, az alkotmánybírák, a rektorok kinevezése. Az elnök székhelye a Çankaya Köşkü (Çankaya villa), mely Ankara egyik negyedében található.¹³

Török Fegyveres Erők

A török hadsereg (Türk Silahlı Kuvvetleri – TSK) az állambiztonság legfontosabb letéteményese. A török haderő öt nagyobb részből áll (a szárazföldi erők, a légierő, a tengerészet, a partiőrség, a csendőrség, illetve ide szokás számolni a faluvédelmi erők, olyan paramilitáris egységek, melyeket a PKK tevékenységének megtörésére hívtak életre Kelet-Törökországban).

A vezérkari főnök (2008 óta Ilker Başbuğ) nem a hadügyminiszternek, hanem a miniszterelnöknek tartozik felelősséggel. Ez nagyobb szabadságot és politikai súlyt ad számára, mintha egyszerűen a hadügyminiszter alá tartozna.¹⁴ A török hadsereg politikai pozícióinak megértéséhez hangsúlyozni kell az atatürki legitimáció erejét. Kemal Atatürk katona volt, aki képes volt a török hadsereg újjászervezésével a vesztes világháború után győzelmet aratni az országra törő ellenséges seregeken, és megváltoztatván a sevres-i béke pontjait, kiterjeszteni Törökország határait.¹⁵ A végső győzelem után a lakosság a függetlenség és stabilitás legfőbb letéteményesét – nem alaptalanul – Atatürkben és a hadseregben látta. Ezt pedig a korabeli propaganda és kultusz csak felerősítette, lényegében beépítette a nemzeti tudatba. Miközben 1945 után

¹³ Pintér Attila: Törökország. In.: Európai Politikai Rendszerek (Szerk.: Kardos József- Simándi Irén). 2004. pp. 917-943. p. 926.

¹⁴ Aylın Güney – Petek Karatekelioglu: Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects. In.: Armed Forces & Society. 2005. Vol. 31. pp. 439-462. p. 445.

¹⁵ Az Oszmán Birodalom 1911-ben az olaszok ellenében veszítette el Líbiát, majd az I. balkáni háborúban is hatalmas vereséget szenvedett, melyet a II. balkáni háború szerény győzelmei nem tudtak ellensúlyozni. Az I. világháborúban a hadsereg vereséget szenvedett az angoloktól Palesztinában és Mezopotámiában, illetve az oroszok is érzékeny vereségeket mértek rá a Kaukázusban. A vesztes világháború végén angol csapatok szálltak partra Isztambulban, a franciák és olaszok benyomultak az ország déli területire, az örmények pedig jelentős keleti területeket szálltak meg. A csúcspontot az 1919-es, izmiri görög partraszállás jelentette, mely után megindult az Atatürk vezette nemzeti ellenállás.

a Szovjetunió jelentette fenyegetés baljós árnyként vetült az országra (Törökország 1952-ben csatlakozott a NATO-hoz), a török hadsereg elsősorban a társadalom békés rendjét fenyegető belső ellenségek ellen lépett fel. Mint ahogy a tanulmány elején lévő történelmi összefoglalóban is láttuk, a kormányok az elmúlt évtizedekben nem tudták kezelni 1) a hatalmon lévők diktatórikus törekvéseit az 1950-es években 2) a baloldal és jobboldal polarizációját, és az ennek nyomán meginduló „belháborút”, 3) az 1980-as évektől kezdődő fegyveres kurd elszakadási törekvéseket, 4) az iszlamizmus megerősödését.¹⁶

A török hadsereg célja a puccsokkal – latin-amerikai, vagy görög társaival ellentétben – nem a politikai hatalom megszerzése, hanem az ország stabilitásának megőrzése, helyreállítása, de facto a török nemzet védelme volt. A legfeljebb néhány éves katonai uralom a „rendcsinálás” után véget ért, a katonák pedig visszatértek a kaszányákba. Nem meglepő, hogy a török hadsereg nagy társadalmi megbecsülésnek örvend; egy 1999-es felmérés szerint a lakosság 81% viseltetett bizalommal iránta, míg ugyanez az arány a politikai intézmények felé csak 16% volt. Ugyanakkor az értelmiség és a civil szféra egyre inkább a demokratizáció akadályának látta egy katonai puccsot.¹⁷

A hadsereg privilegizált helyzete a kemalista legitimáció mellett saját költségvetésének köszönhető. Az óriási hadsereg költségvetését, mely az államnak egyharmada, a vezérkar állítja össze, a nemzetgyűlés pedig jóváhagyja. A hadsereg kiadásai jelentősek, és az európai átlag fölött vannak: az elmúlt 10 évben a GDP 2,5% és 4,1% között változtak a hadi kiadásokra fordított összegek. Az állami hozzájáruláson kívül saját cégek jövedelmei is elősegítik a gazdasági stabilitást (s ezek adókedvezményben stb. részesülnek), így például az OYAK (Ordu Yardımlaşma Kurumu – Hadi Kölcsönös Segélyező Egyesület) a négy, hadsereg ellenőrzése alá tartozó holding legjövedelmezőbbike.¹⁸

A kemalista elvek megőrzéséhez igen nagy hangsúlyt fektetnek a tisztai állomány megbízhatóságának biztosítására, és az ezzel ellentétes ideológiával szimpatizálókat igyekeznek kiszűrni belőle (az ellenfelek korszakról korszakra változtak, jelenleg főleg az iszlamistákat próbálják távol tartani a hadseregtől: 1995 és 2000 között 745 tisztet küldtek el iszlamista szimpátia gyanújával, s ezt 2002 után újabb hullám követte).¹⁹ Ennek ellenére nem szabad a török hadsereget teljesen homogén egészként felfogni.²⁰ Az 1990 után NATO-, majd a 2000-es évektől kezdve EU-missziókban is mind nagyobb számban vesznek részt török katonák. A csúcsvezetés karrierje és háttere is átalakul: míg az 1980-as puccsot vezető Kenan Evren vajmi kevés tanújelét adta diplomáciai képességeknek, addig az előző vezérkari főnökök, mint Hüseyin Kivrikoğlu (1998-2002), Hilmi Özkök (2002 – 2006) vagy a jelenlegi, Ilker Başbuğ (2008–) mind szolgáltak NATO erőknél, Kivrikoğlu Brüsszelben is teljesített szolgálatot.²¹

¹⁶ Nil S. Satana: Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy. In.: Armed Forces & Society. 2008. Vol. 34. pp. 357-388. p. 365.

¹⁷ Satana, Nil: Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy. In.: Armed Forces & Society 2008. Vol. 34, No. 3. p. 357-388. p. 372.

¹⁸ Pintér Attila : Mecsetek és katonai barakkok között. In :Külügyi Szemle 2003/1 p. 117 – 155. p.119.

¹⁹ Pinar, Tank: Political Islam in Turkey: A state of controlled secularity. In.: Turkish Studies, 2005. Vol. 6, No. 1,p. 3–19. p. 9.

²⁰ Tanel Demirel: 2000’li yıllarda asker ve siyaset. 2010.
http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_18_2000li_Yillarda_Asker_Siyaset_Iliskileri.pdf p. 11.

²¹ Nil S. Satana: Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy. In.: Armed Forces & Society. 2008. Vol. 34. pp. 357-388. p. 371.

Az elmúlt években a hadsereg tekintélyét összeesküvés elméletek tépázzák meg. 2008 nyarán kezdődött az Ergenekon-per, melyben a török hadsereg több magas rangú (nyugalmozott) tábormokát azzal vádolták meg, hogy államcsínyt szervez az AKP megbuktatására. Az elhúzódo nyomozás során több magas rangú katonai vezető lakásában találtak nagyszámú fegyvert; több tucat embert már letartóztattak. 2010 februárjának végén Balyoz (Pöröly) néven ismét összeesküvés nyomaira bukkantak. Az újabb letartóztatási hullám Ilker Başbuğ rosszállását váltotta ki: nem engedheti, hogy a hadseregbe vetett bizalom meginogjon. A találgatások a társadalmat is megosztják: sokan úgy vélik, hogy az AKP meg akarja törni a hadsereget, hogy aztán átvehesse a hatalmat. A sok talány ellenére egy dolog biztosnak látszik: a kormány és a hadsereg közötti viszony egyre terheltebb lesz, s lassan felmerülhet a kérdés, hogy nem kell-e egy újabb katonai államcsínyre számítani?

A Nemzetbiztonsági Tanács

A Nemzetbiztonsági Tanács (Milli Güvenlik Kurulu) nem újdonsült intézmény. Már az 1961-es alkotmányba belefoglalták, s 1982-ben megerősítették a szerepét. A Nemzetbiztonsági Tanács lényegében egy döntés-előkészítő csúcsszerv, amelynek elnöke a köztársasági elnök, továbbá a miniszterelnök, a külügy-, belügy- és védelmi miniszter, a vezérkari főnök, a szárazföldi erők, a légierő és a hadiflotta, illetve a csendőrség főparancsnoka. A legfontosabb kérdésekben összehívott tanács döntéseit a kormányoknak is tiszteletben kell tartaniuk.

Az elmúlt években több fontos változást sikerült az AKP-kormányzatnak elfogadtatnia. 2003-ban a TBMM meghozta a 7. reformcsomagot, mely csökkentette a MGK szerepét. Egyrészt lehetővé vált civil kinevezése a kibővített feladatkörrel rendelkező főtitkára posztra (2004-ben ez meg is történt), másrészt a Tanács elvesztette a fontosabb szervek fölötti ellenőrzési jogkörét, és vissza kellett vonnia képviselőit a az oktatási tanács, illetve a rádiót és televíziót ellenőrző tanácsból stb.²²

Az alkotmánybíróság

Az alkotmánybíróságot (Anayasa Mahkemesi) az 1961-es alkotmány hívta életre, s 1962-ben kezdte meg működését. Legfontosabb feladatai közé tartozik a törvények összevetése az alkotmánnyal, illetve szükség esetén pártokat is betilthat. Erre az elmúlt időszakban többször is sor került. A jellemzően kurd pártokat az 1990-es évek folyamán az alkotmánybíróság döntése oszlatott fel (legújában 2009-ben történt hasonló), de ugyanez a sors várt a két nagy iszlamista pártra (1997 illetve 2001). Az alkotmánybíróság legfelsőbb bíróságként is működhet. 15 tagból áll, melyből 11 állandó, 4 póttag. A tagokat a köztársasági elnök nevezi ki.²³

Pártok és pártprogramok

Iszlamista pártok

A török társadalom jelentős részét kitevő vallásos tömegek képviselői a köztársaság első éveiben kiszorultak a nemzetgyűlésből. Atatürk kemény szekuralizációs intézkedései,

²² Aylin Güney – Petek Karatekelioğlu: Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects. In.: Armed Forces & Society. 2005. Vol. 31. pp. 439-462. p. 456.

²³ Az alkotmánybíróság honlapja: <http://www.anayasa.gov.tr/>

úgy mint az iszlám kiiktatása az alkotmányból, a Vallásügyi Minisztérium létrehozása, a szúfi rendek feloszlatása stb. alapjaiban forgatta fel az addigi vallási életet. Várható volt, hogy az általános választójog és a többpártrendszer korában, tehát az 1950-es évektől kezdve a szekuláris-kemalista elittel, és a CHP-val szemben a társadalom jelentős részét meg lehet nyerni. Ezt az adut a jobbközép pártok használták ki (és igyekeznek kihasználni mind a mai napig). Később azonban megerősödtek az addig marginalizált iszlamista mozgalmak; melyek diskurzusukban sokkal nagyobb szerepet szántak a vallásnak, s akár a saria bevezetését is kilátásba helyezték. Csak egy erős személyiség hiányzott, aki politikai párttá szervezi ezeket a csoportokat. Ez a személy a független képviselőként mandátumot szerző Necmettin Erbakan lett, aki 1970-ben megalakította Nemzeti Rend Pártját (**Milli Nizam Partisi - MNP**). Ezt a pártalakulatot azonban az 1971-es katonai puccs után betiltották.

Melyek azok a jellegzetességek, melyek elválasztják a vallást felvállaló jobbközép és iszlamista pártokat?

Erbakan diskurzusában alapvetően Európa-ellenes volt, és az iszlám világ felé orientálódó külpolitikát követelt. Továbbá nagyban hangoztatta a saria, a tiszta vallási erkölcsi alapon álló rend elsőbbségét – a korrump pártokkal szemben. A jobbközép pártok a „jó muszlimok”, akik gyakorolják a vallásukat, mecsetet építenek stb., azonban nem kérdőjelezzik meg a szekularizmust és a nyugati elköteleződés híveit.

Az MNP feloszlatása után létrehozott Nemzeti Megváltás Pártja (**Milli Selamet Partisi – MSP**) lett a következő Erbakan-formáció.²⁴ Az 1973-as választásokon 13%-ot megszerezve a párt bejutott a nemzetgyűlésbe. Az állandó belpolitikai válságok, illetve a gyorsan változó kormányok miatt a következő években a kormánykoalíció tagja is lett, Erbakan pedig megkapta az oktatási tárcát. Mint látjuk, a török pártokat ekkor nem zavarták Erbakan sokszor radikális kijelentései, s 1974-ben a szekuláris CHP-vel, az évtized végén pedig a jobbközép AP-vel került hatalomra. Természetesen ezek az „áldatlan házasságok” nem bizonyultak tartósak, ellenben rávilágítanak a török elit pragmatizmusára.

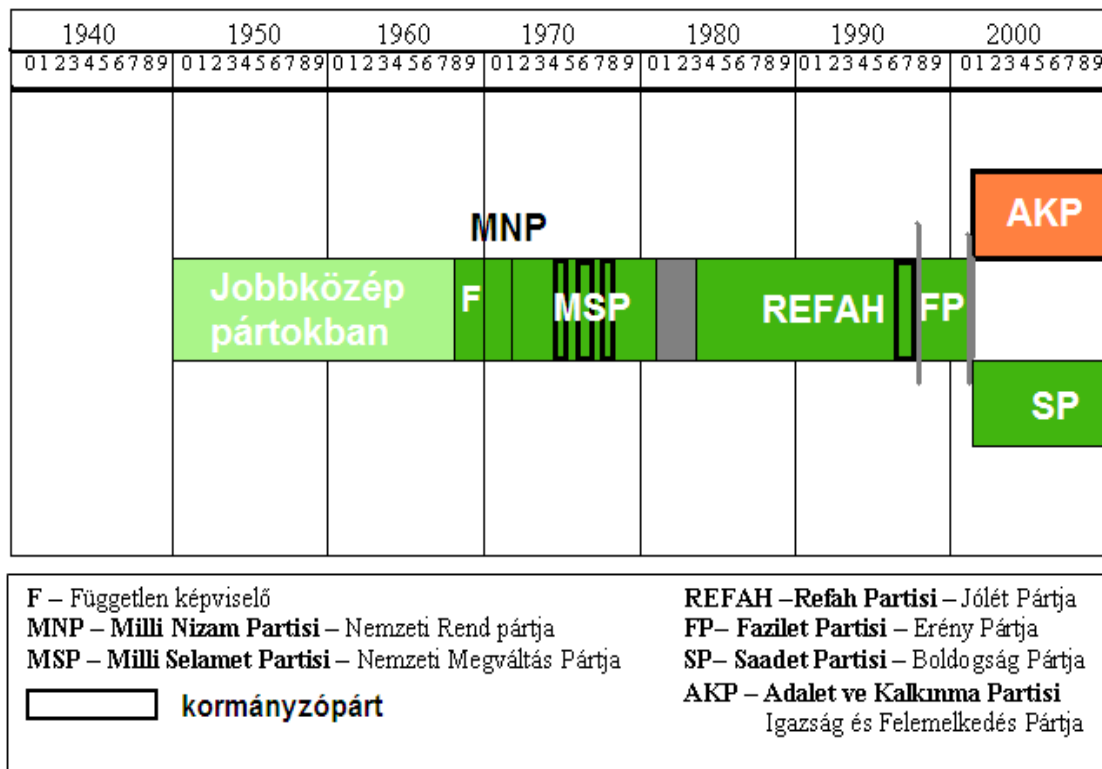
Az 1980-as katonai puccs miatt a MSP sem kerülhette el a betiltást. A folytatás nem várta sokat magára, 1983-ban Erbakan megalapította a Jólét Pártját (**Refah Partisi – RP**), mely 1987-ben be is jutott a parlamentbe. A már tárgyalt tényezőknek köszönhetően (a török-izlám szintézis oktatása, a kötelező vallásoktatás, illetve az ANAP meggyengülésével párhuzamosan a jobbközép több kisebb pártra bomlása miatt) a RP megerősödött. 1995-ben a legtöbb szavazatot szerezte, kormányalakítását a két jobbközép párt, az ANAP és a DYP összefogása akadályozta meg. 1996-ban viszont a DYP-vel szövetségben már megváltozott a helyzet, s Erbakan miniszterelnök is lett. Néhány radikális kijelentése ellenére azonban neki is el kellett fogadnia a demokratikus-szekuláris játékszabályokat. A párt betiltását egyik ankarai polgármesterének 1997 eleji akciója okozta, aki „Jeruzsálem-napot” szervezett. Ott szekularizmus-ellenes jelszavakat skandált a tömeg, és elítélték Izraelt. Az iráni nagykövet is beszédet mondott az ünnepségen, tovább súlyosbítván a helyzetet. A katonaság másnap beavatkozott, és letartóztatta a polgármestert. Ezután olyan intézkedéseket fogadtatott el Erbakannal 1997. február 28-án, mellyel szavazói jelentős részét elidegenítette magától. A más iszlamista körökből is támadott kormányfő végül 1997 júniusában lemondott.²⁵ Az alkotmánybíróság a RP-t 1998-ban oszlatta fel, Erbakant pedig eltiltotta a politikától – szürke eminenciásként viszont tovább dolgozott a háttérben. Sejtve a feloszlatást, 1997 végén megalakult a RP törzsgárdájából az új iszlamista párt, az Erény Pártja (**Fazilet**

²⁴ Jean-Pierre Touzanne: *L'islamisme turc*. Paris, 2001. p. 32.

²⁵ Gilles Kepel: *Dzsihád*. 2007. p. 592.

Partisi – FP). Az 1999-es választásokon igen jól szerepelt, azonban kívül rekedt a Bülent Ecevit által megalapított nagykoalícióban. Megerősödését megakadályozandó az alkotmánybíróság 2001 nyarán feloszlatta a pártot.

1. ábra: iszlamista pártcsalád Törökországban

A fiaszkót követően a törökországi iszlamista mozgalom két pártra szakadt: egy Erbakan vezette csoportosulásra (ősz hajúak, azaz ak sacilar – jellemzően a párt idősebb tagjai), és a Recep Tayyip Erdogan – Abdullah Gül tandem (újítók, azaz yenilikciler) mellé állókra. Az ellentétek végül oda vezettek, hogy két különböző párt alakult 2001 folyamán, az Erbakan irányítása alatt álló, de hivatalosan Recai Kutun vezette Boldogság Pártja (**Saadet Partisi** – **SP**) és az Erdogan vezette Igazság és Felemelkedés Pártja, a már sokszor említett AKP.

Az AKP a 2002-es választásokon nagy többséggel győzött, azonban kihasználva a török politikai életben történő változásokat, jobbközép programot fogadott el. Ennek megfelelően a jobbközép pártoknál tárgyaljuk. A Saadet Partisi a következő választásokon a szavazatok töredékét tudta csak megszerezni. A török társadalom nagy része az AKP-t támogatja, mely felvállalja a korábbi jobbközép-tradícióknak megfelelően a vallási kérdések képviseletét, így például az emblemikus fejkendő-viselés kérdését. A SP tehát marginalizálódott. A 2002-es választásokon a szavazatok 2,49%-át, 2007-ben pedig 2,34%-ot szerzett. A 2009-es helyhatósági választásokon viszont már több mint 5%-ot sikerült megszereznie. A párt programja alapvetően nem tér el a korábbi erbakani koncepciótól, 2003-2004 folyamán Erbakan vitte újra a pártelnöki széket, majd lemondásra kényszerült. Helyét ismét Recai Kutun vette át. 2008-ban újabb változás történt a párt vezetőségében: a pártkongresszus Numan Kurtulmuş választotta

elnöknek.²⁶ Ezután a pártprogramban és a párt arculatában is változás következett be. A korábbi erősen iszlamista szövegekkel szakított (noha a Refah-Fazilet-Saadet kontinuitást nem továbbra is vallja), és programjában közel került az AKP által kitűzött célokhoz. A teljesen modern program (jogállamiság, emberi jogok tiszteletben tartása, szociális biztonság stb.) mellett a párt legfontosabb célkitűzése, hogy megteremtse a török lakosok boldogságának feltételeit. Mindezt kissé ahimszatikusan az erkölcs, az etika, a béke, a párbeszéd jelszavaival összhangban kívánja megtenni. Szintén sokat mondó változás, hogy a külpolitikai programban ők is megtartják az EU-csatlakozást, bár hangsúlyozzák a szomszédokkal és muszlim országokkal a jó kapcsolat ápolását, illetve az 1996-ban Necmettin Erbakan által alapított D-8 szervezet (a legjelentősebb 8 muszlim országot tömörítő szervezet) további támogatását. Láthatjuk tehát, hogy 2010-re a törökországi iszlamista pártok is jelentősen változtattak kommunikációjuk hangvételén.²⁷

Jobbközép pártok

Mint már a bevezetőben is említettük, Törökország politikai életében a legmeghatározóbbak a jobbközép pártok. Ezek programja a konzervatív-nacionalista érveken túlmenően a vallást is fontos helyen szerepelteti. Ennek köszönhetően e pártok – különösen egy karizmatikus vezetővel az élükön – a legsikeresebbek a választásokon. A „vidéki Törökország” megnyerése a „szekuláris elit” ellenében pedig folyamatosan a vallás kérdésének „liberálisabb” kezelését tette szükségessé. Az 1950-es években a Demokrat Partisi (DP) mecsetek építésével, az oktatás átszervezésével kedvezett. Lényegében ezt vitte tovább Süleyman Demirel Igazságpártja (**Adalet Partisi – AP**) az 1960-es években. Ebben az időszakban két másik formáció is a politika színpadára lépett, azonban nem voltak képesek nagy szavazóbázisra szert tenni. Egyik, az Új Törökország Pártja (**Yeni Türkiye Partisi – YTP**) elfogadta a szekularizmust, azonban vallásos nevelést valamint a parasztságnak földosztást követelt. A párt 1973-ban beolvadt az Igazságpártba. A másik formáció, a Köztársasági Bizalom Pártja (**Cumhuriyetçi Güven Partisi – CGP**) 1973-ban jött létre két pártból, jellemzően a CHP-ből 1967 után kiváló jobbszárnyból. Azonban a CGP-t is feloszlatták az 1980-as puccs után.²⁸ Az 1980-as évek jobbközép pártja, az Anavatan Partisi elnöke, Turgut Özal újra felkarolta a vallásos közép- és kisegzisztenciák problémáit, s ezek mellett ellátogatott Mekkába, a török televízió pedig élő adásban közvetítette a török elnök

²⁶ A párt honlapja: <http://www.saadet.org.tr/>

²⁷ A vallásról szóló részek a pártprogramból: A Saadet Partisi kiáll az ország összes lakosának vallás és lelkiismereti szabadságának védelme mellett. Minden lakosnak joga van a vallás, a vélemény és lelkiismereti szabadsághoz. Mindenkinek joga van a vallásosságának megéléséhez, akár egyénileg, akár kollektíven. Senkit sem lehet arra kényszeríteni, hogy kinyilvánítsa vallási hovatartozását, illetve semmilyen intézmény se kényszeríthet senkire egy vallást.

A szekularizmust illetően az államnak nincs joga állást foglalni a vallás, a lelkiismereti és vélemény szabadság terén. Az állam nem határozhatja meg az emberek számára a követendő vallást, ugyanakkor nem is tilthatja meg ezeket. Az állam legfőbb feladata, hogy elhárítsa az egyén saját választása előli akadályokat.

A szekularizmust nem lehet az ateizmus ürügyéül, vagy a vallás ellen felhasználni. Ezzel ellentétben lehetővé teszi az egyén számára, hogy megválassza és gyakorolja vallását. „Egy igazi szekuláris rendszerben az állam semleges marad és arra kötelezi magát, hogy megvédje ezeket a jogokat.” Forrás: <http://www.saadet.org.tr/>

²⁸ Pintér Attila: Törökország. In.: Európai Politikai Rendszerek (Szerk.: Kardos József- Simándi Irén). 2004. pp. 917-943. p. 929.

látogatását (arról nem is beszélve, hogy Özalt többször is összefüggésbe hozták a naksibendi – iszlamista – renddel).

Az 1980-as évtizedben a nemzetgyűlést lényegében a Szülőföld Pártja (**Anavatan Partisi – ANAP**) uralta. Az 1983. május 20-án alapított párt 1983 őszén a szavazatok 40%-ának megszerzésével az akkor 450 fős nemzetgyűlésben 212 mandátumot szerzett. Az 1987-es választáson már 292 képviselőt juttathatott a nemzetgyűlésbe. A párt sikerében nagy szerepet játszott, hogy az ideológiai viták helyett az emberek mindennapi ügyeit érintő kérdésekkel tematizálta a médiát, ezáltal problémacentrikussá és közérthetővé tette a programját.²⁹ A sikerek meghozták gyümölcsüket: a párt elnöke 1989-ben köztársasági elnök lett; azonban ez már a későbbi hanyatlás magvait is elvetette, mivel utódjának a kevésbé karizmatikus Yıldırım Akbulutot választották. Az 1990-es évek elejétől új jobbközép párt erősödött meg, az Igaz Út Pártja (**Doğru Yol Partisi – DYP**), mely sikeres alternatívát kínált a szavazóknak. 1991-ben újabb váltás következett be az ANAP pártelnöki posztján, az új elnök (başkan) Meşut Yılmaz lett. A következő választásokon a párt rendre vereséget szenvedett, s 1995-ben azért, hogy elkerüljék a nemzetgyűlésben az iszlamista többséget, a DYP-vel is hajlandó volt szövetséget kötni... Összességében az ANAP Turgut Özal halála után nem volt képes megújulni, és új identitást találni magának.³⁰ A következő évek is csak politikai hanyatlást hoztak számára.

1999-től 2002-ig egy nagykoalíció tagjaként kormányra került, azonban az így szerzett többség hamar elveszítette társadalmi támogatottságát, s 2002-ben előrehozott választásokat tartottak, ahol az erodálódott hírnevű ANAP csak 5%-ot szerzett, de minden igyekezetük ellenére nem sikerült átlépniük a 10%-os küszöböt. Ezután Mesut Yılmaz távozni kényszerült a vezetői székéből. A politikai perifériára kerülő párt a 2007-es választásokon nem is indult, ellenben két tagja, köztük Mesut Yılmaz, független képviselőként bejutott. Végezetül 2009-ben egyesült a DYP utódával, a Demokrata Párttal (**Demokrat Parti - DP**).

Mint láttuk, az 1990-es évek derekára az ANAP dominanciája megszűnt, és Igaz Út Pártjának népszerűsége növekedni kezdett. A DYP 1983 nyarán alakult meg Ahmet Nusret Tuna vezetésével. A párt lényegében Süleyman Demirel Igazságpártjának volt a jogutódja, Süleyman Demirel 1987-ben elnöke is lett. 1991-ben a parlament legerősebb pártja lett (178 képviselő, az ANAP 128 képviselőjével szemben), Demirel pedig betölthette – immár hatodjára – a miniszterelnöki posztot. Turgut Özal halála után, 1993-ban megkapta a köztársasági elnöki kinevezést. Őt a kormánypárt élén Tansu Çiller követte. 1995-ben rövid ideig koalíciót alakított az ANAP-vel, de három hónap után ezt felbontották, s a Refah Partisivel állt össze (REFAHYOL). Együttműködésüknek az 1997-es katonai puccs vetett véget. A választási szövetség megbosszulta magát: 1999-ben 12%-kal épp csak bejutott a nemzetgyűlésbe. A párt nemcsak a választói, de a hadsereg előtt is sokat veszített hitelességéből.³¹ 2002-ben pedig már nem tudta átlépni a 10%-os küszöböt sem. A 2007-es választások előtt megváltoztatta nevét Demokrata Pártra (Demokrat Partisi), és felvetődött az ANAP-vel történő egyesülés gondolata. A két párt végül 2009-ben fuzionált.

²⁹ Ümit Cizre: From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party. In.: Turkish Studies. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 82 — 101. p. 84.

³⁰ Ersin Kalaycioglu: The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. In.: Turkish Studies. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 41 – 61. p. 58.

³¹ Ümit Cizre: From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party. In.: Turkish Studies. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 82 — 101. p. 95.

A DYP 1996-os Refah Partisivel kötött szövetsége a népszerűségvesztésen túlmenően további veszteségeket is okozott: Hüsamettin Cindaruk vezetésével egy képviselőcsoport kilépését vonta maga után. A kilépettek 1997 januárjában megalapították a Demokratikus Törökország Pártját (Demokratik Türkiye Partisi – DTP).³² Az 1999-es választáson a szavazatoknak mindössze 0,58%-át kapta, ami nem volt elegendő a mandátumszerzésre. 2005-ben, a 3. kongresszus a párt nevét Szabadság és Változás pártjára (Hürriyet ve Değişim Partisi – Hür Parti) változtatta, majd pedig az 2005-ben alapított Nép Felemelkedésének Pártjával (Halkın Yükselişi Partisi – HYP) egyesült 2008-ban.

További kisebb párt a **Demokrat Parti**, amely 1992-ben alakult meg a korábbi, 1960-ban feloszlott Demokrat Partisi nyomdokain. A magját a Demokraták Klubja alkotta. A párt fennállása során mindvégig alacsony támogatásnak örvendett. 1997-ben az ANAP-ot elhagyó Korkut Özal lett a párt vezetője, azonban néhány ezer szavazatot sikerült megszerezniük a választásokon. Végül 2005-ben csatlakoztak az ANAP-hoz.

2002 után, a korábbi évtized iszlamistáinak egy része, megalapítva az AKP-t kormányt alakíthatott (34%-ot elérve). Az **Adalet ve Kalkınma Partisi** 2002 óta tartó folyamatos kormányzása állandó viták és kritikák középpontjában áll. Köszönhetően annak, hogy a párt vezetősége a korábbi iszlamista pártokból került ki, a társadalom egy igen jelentős része a társadalom iszlamizációjára törekvő csoportosulást lát bennük. Emiatt a régebben a jobbközép által felvállalt „vallási” kérdések megoldása, mint a fejkendőviselés stb., a szekuláris erők állandó ellenállásába ütköznek. Amikor 2007-ben Abdullah Gül jelölték a köztársasági elnöki tisztre, hatalmas tömegtüntetések kezdődtek, miközben a hadsereg interentes oldalán is megjelentek olyan posztok, melyek egy esetleges beavatkozást sejtettek. Nos, ez utóbbi nem történt meg, s az előrehozott választások az AKP sikerét hozták.

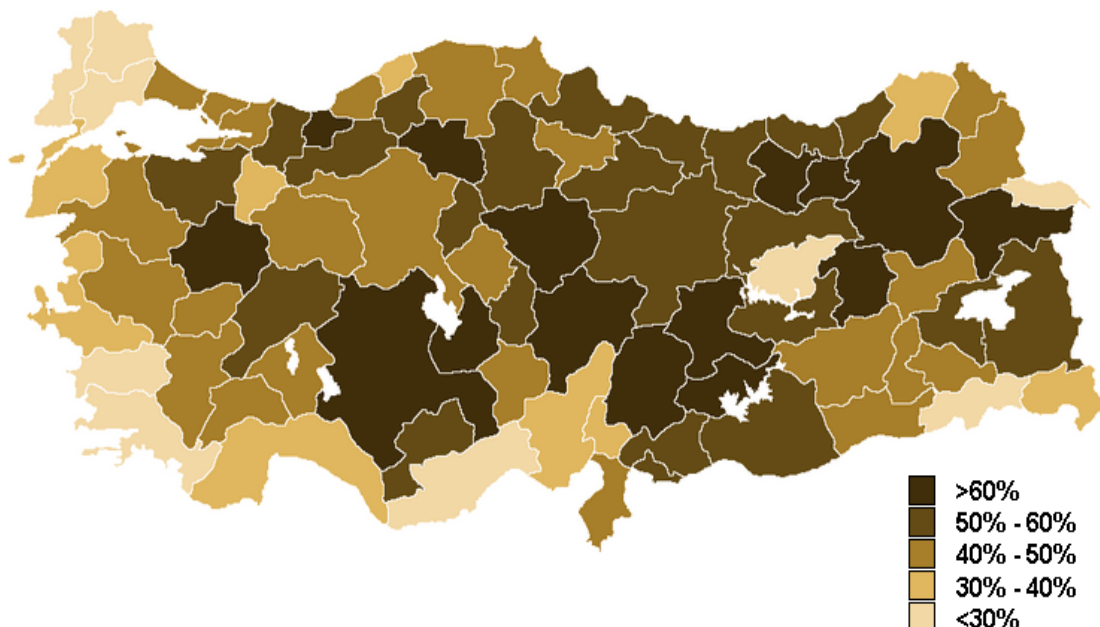
2008-ban a fejkendő egyetemi viselését engedélyező törvény megszavazásakor újra nagy tömegek vonultak az utcára (a törvényt a hadsereg PKK elleni offenzívájának elindítása utánra időzítették), illetve az alkotmánybíróság részéről érkezett az újabb támadás. A legfőbb ügyész a törvény eltörlését, és a párt betiltását követelte. A belpolitikai viharban végül az alkotmánybíróságon nem született elegendő szavazat a párt feloszlatásához, viszont a törvényt eltörlték, a párt vagyonának egy részét pedig elkobozták.

Az AKP ambivalens megítélése továbbra is a belpolitika sarokköve. Ez azt bizonyítja, hogy a „szekulárisok” által takiyecinek (rejtőzködő iszlamistának) nevezett párt 2002 utáni törekvését, hogy legitim jobbközép párttá váljon, nem koronázta teljes siker. Pedig az új kommunikáció alapján – európai párhuzamokat keresve – „muszlim demokratáknak” állították be, és több szempontból is erősen nyugatos orientációt vettek fel. Ez azt sugallja, hogy a két oldal közötti különbség elsősorban a szekularizmus eltérő megítélésben rejlik: míg az AKP egyfajta puha szekularizmust hirdet, amely lehetővé teszi az ember számára a vallás látványosabb megélését (akár a közintézményekben is), addig a szekulárisok annak teljes kizárását követelik.³³ Természetesen az AKP igazi

³² Ümit Cizre: From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party. In.: Turkish Studies. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 82–101. p. 92.

³³ A szekularizmus a pártprogram szerint lehetővé teszi az emberek számára, hogy szabadon gyakorolhassák vallásukat, ugyanakkor a nem vallásos emberek is szabadon szervezhetik életüket. Emiatt a szekularizmus a társadalmi béke és szabadság alapja. Az AKP elutasítja a vallási vagy etnikai alapú politizálást. Azokat az eljárásokat, melyek a vallásos embereket diszkriminálják, antidemokratikusnak nevezik a pártprogramban. Ugyanakkor

céljait nem lehet megítélni, a valódi kérdés az, hogy a 2002-ben felvett jobbközép – identitás mennyire vált a vezetők részévé, és mennyire tekintik ezt politikailag megterülőnek. Az AKP EU-s orientációja, jogi reformjai, nyugati elkötelezettsége, a csatlakozás elkezdése, a kisebbségek számára tett engedményei mind azt sugallják, hogy a demokratikus, EU-tag Törökország megteremtése jelenti azt a biztosítékot, mely megvédi a hadsereg vagy az alkotmánybíróság beavatkozásától.

1. térkép: Az AKP szavazatainak megoszlása a 2007-es választásokon.

A szavazói bázis elemzése azt mutatja, hogy az AKP táborának jelentős része pragmatikus okokból teszi le a voksát Erdoğan mellett. A magát konzervatívként definiáló párt liberális gazdaságpolitikát folytatott; a szigorú költségvetési fegyelem, a privatizációból befolyó jövedelmek, és növekvő külföldi befektetések nem maradtak eredmény nélkül.³⁴ Az elmúlt 8 évben, a gazdasági fellendülés miatt a török GDP látványosan növekedett, és rengeteg ember életkörülményei javultak. Alapvetően ezt hálálták meg a szavazók 2007-ben, s a gazdasági válság köszönt vissza a 2009-es helyhatósági választásokon, amikor a korábbi 46% helyett csak 38%-ot szerzett a párt.

elfogadhatatlan a vallást politikai, gazdasági és egyéb érdekek szolgálatába állítani, és ezek alapján nyomást gyakorolni azokra, akik nem vallásosak.

A politikában a korrupció elleni harcon túlmenően további demokratizálódási reformokat javasol a pártalapítási törvény, valamint a pártok gyakori feloszlását illetően.

A kurd kérdéssel külön foglalkoznak a pártprogramban (2009 nyarától több előrelépés is történt az ügyben). Mindamelllett, hogy a török államnyelvet primátusát fenntartják, a párt az ország kulturális gazdagságának részének tekinti az eltérő etnikumokat. A kurd kérdést alapvetően két módon próbálja megoldani: egyrészt a demokratizálódási folyamat keretében, másrészt pedig területfejlesztés által. A délkeleti, javarészt kurdok lakta területre évek óta több milliárdos segélyek érkeznek, azonban az állandó háborús konfliktus vajmi kevés előrelépést tesz lehetővé. Az állandó munkanélküliség, nyomor és elmaradottság szintje keveset változott, noha ezzel a programmal igen sok kurdot sikerült megnyerniük. Forrás: <http://www.akparti.org.tr/>

³⁴ Fehratin Altun: Değişim ve statüko kışkıncında AK parti. 2009.

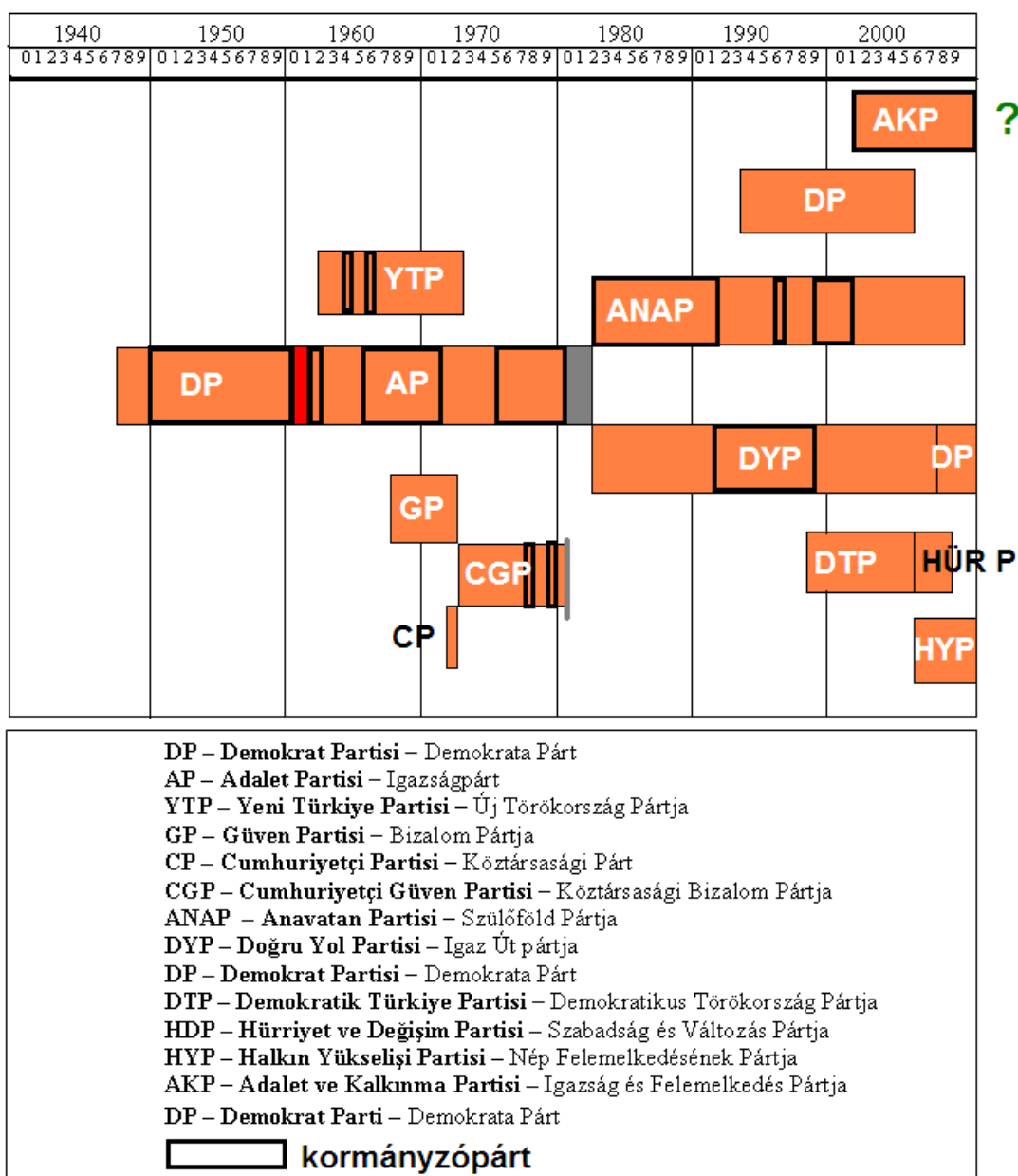
http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_6_Degisim_ve_Statuko_Kiskacinda_AK_Parti.pdf p. 18.

A szavazatsökkenés belső feszültséget idézett elő a pártban, és felhívta a figyelmet az immár nem megfelelő gazdaságpolitikára.

A kormány 2009 nyarától kezdődően a demokratizálódás keretében a kurd kérdés megoldásához látott, mellyel komoly társadalmi vitát idézett elő. A Nemzetgyűlésben, ahol a miniszterelnök a kurdok jogait kívánta kiterjeszteni, komoly ellenállás bontakozott ki a szélsőjobboldal és a baloldal részéről. Végül sikerült elfogadtatni egy törvénycsomagot, ami azonban messze áll attól, hogy kielégítse a kurdok igényeit, viszont a török társadalom egy részét maga ellen hergeli.

Mindenesetre a háttérben folynak a tárgyalások az EU-val, 2010 elején Erdoğan spanyolországi látogatása alkalmával Zapatero támogatásáról biztosította. Kérdéses, hogy az AKP-kormány elég erős lesz-e és eléggé elkötelezett amellet, hogy nekifusson a legkényesebb ügynek, mely a török csatlakozás útjában van: Ciprusnak.

2. ábra.: A jobbközép pártjai

Baloldali pártok

A török baloldal - mint már a történeti áttekintésben is láttuk - két tradíció mentén szerveződik. Az egyik a nyugati mintát követő munkásmozgalom (és azon belül van egy kommunista szárny), a másik pedig a Bülent Ecevit-féle balratolódás a CHP keretében, amely azonban mind a mai napig a szekularizmust tartja a legfontosabb értéknek, s lényegében a korábbi kemalista párt utódjának tekinthető.

A török népesség az 1960-as évekig alapvetően rurális társadalmat alkotott. A kis létszámú munkásság soraiból mégis – az I. világháború világforradalmi hullámát meglovagolva – 1920-ban megalakult a Török Kommunista Párt (**Türk Kommunist Partisi – TKP**). Vezetői 1921-ben merénylet áldozatai lettek. Az egypártrendszerben betiltották a munkásmozgalmakat, s csak a demokrácia bevezetése után nyílt lehetőség politikai párt felállítására. 1961-ben szakszervezeti tagok megalapították a Török Munkáspártot (**Türkiye İşçi Partisi – TİP**). Ezután hosszú ideig (1962-1969) Mehmet Ali Aybar lett a párt vezetője. A TİP jelentős befolyásra tett szert az egyetemi ifjúság körében is. Ennek nyomán politikai vitaklubok alakultak, valamint egy radikálisabb szárny (de facto kommunisták), mely a katonák és értelmiségiek összefogásán alapuló koalíciót képzelt el, a (szociális) nemzeti demokratikus forradalom (Milli Demokratik Devrim - MDD) végrehajtása érdekében. Az 1970-es évek folyamán ez a csoportosulás kezdett fegyveres harcot az országban egyéb maoista csoportokkal kiegészülve. A TİP-en belül 1968-ban szakadás következett be, mivel Aybar elítélte a csehszlovákiai szovjet beavatkozást.³⁵

A baloldali előretörés megállítandó, az 1971-es puccsot követően feloszlatták a Munkáspártot. 1975-ben Behice Boran vezetésével újjáalakult a párt. Az évtizedben sorra épültek ki az illegális baloldali szervezetek. A legjelentősebb az újjáéledő török Kommunista Párt vagy a Dev Yol (Forradalmi út) volt.

Az 1980-as puccs újra a baloldali pártok felszámolásával ért véget. A TİP vezetőségének döntő részét letartóztatták. A börtönt elkerülők később összeálltak a Kommunista Párttal, és 1987-ben megalapították Törökország Egyesült Kommunista Pártját (Türkiye Birleşik Komünist Partisi – TBKP), amely 1991-ig maradt fenn. 1991-ben ebből a csoportosulásból vált ki egy keménymag Sadun Aren egyetemi professzor vezetésével, aki Egyesült Szocialista Párt (Sosyalist Birlik Partisi – SBP) néven hozott létre pártot. Ezt azonban államellenes tevékenység vádjával 1995-ben az alkotmánybíróság feloszlatta. Szintén a szélsőbalnál maradvá 1996-ban Alper Taş megalapította a Szabadság és Szolidaritás Pártját (Özgürlük ve Dayanışma Partisi - ÖDP).

A kommunisták egy csoportja 1992-ben létrehozta a Szocialista Törökország Pártját (**Sosyalist Türkiye Partisi-STP**), melynek 1993-as feloszlata után tagjai Szociális Erő Pártja néven (**Sosyalist İktidar Partisi – SİP**) alakultak újjá. Ez 2001-ben nevet váltott, s felvette a Kommunista Párt nevet (TKP).³⁶ A szélsőbaloldali pártok azonban néhány tízezer szavazatnál sosem kaptak többet, erős Nyugat-ellenességük nem talált széles tömegbázisra.

Egy másik jelentős csoportosulás Ferit İlsever vezetésével 1988-ban megalapította a Szocialista Pártot (**SP - Sosyalist Partisi**), ezt 1992-ben az alkotmánybíróság betiltotta. Akkori elnöke, Doğu Perinçek a török gyakorlatnak megfelelően nem tűnt el a politikai

³⁵ Flesch István :A Török Köztársaság története. 2007. P. 86

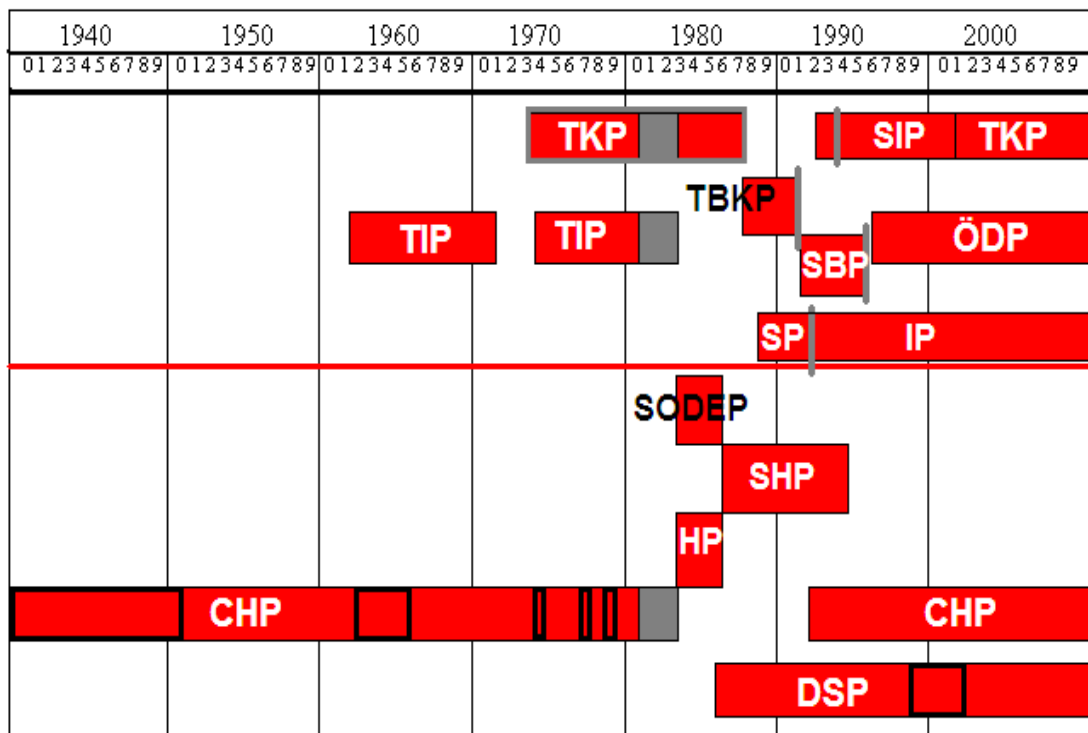
³⁶ A párt hivatalos honlapja: <http://www.tkp.org.tr/index.php?kat=591>

palettáról, hanem a párt magjából egy újat szervezett Munkáspárt néven (**Isci Partisi - IP**). A párt kommunista gyökereinek megfelelően a maoista elveket próbálja kombinálni egy egyre erősödő kemalista retorikával.

Az 1960-as és 1970-es éveket leszámítva a szélsőbaloldali pártok lényegében pár tízezer szavazatnál sosem voltak képesek többet szerezni; a 10%-os küszöb átlépésére pedig végképp nem volt esélyük. Ráadásul többet az alkotmánybíróság oszlatott fel, ami a kommunista ideológia 1990 utáni megrendülésével párhuzamosan a török politikai élet margójára sodorta őket.

Mint említettük, a második nagy baloldali tradíciót a CHP képviseli. Bülent Ecevit az 1970-es években képes volt megnyerni a munkásságot és a gecekonduk lakóit, akiknek a szavazataival többször is kormányt alakíthatott. Mindezt figyelemre méltó módon a Demirel vezette jobbközép, az Adalet Partisi ellenében tette. Az 1970-es évek elharapózó belharcai azonban a pártok feloszlásával értek véget.

- TKP – **Türk Kommunist Partisi** – Török Kommunista Párt
 TİP – **Türkiye İşçi Partisi** – Török Munkáspárt
 TBKP – **Türkiye Birleşik Komünist Partisi** – Törökország Egyesült Kommunista Pártja
 SBP – **Sosyalist Birlik Partisi** – Egyesült Szocialista Párt
 ÖDP – **Özgürlük ve Dayanışma Partisi** – Szabadság és Szolidaritás Pártja
 SP – **Sosyalist Partisi** – Szocialista Párt
 IP – **Isci Partisi** – Munkáspárt
- SODEP – **Sosyaldemokrat Halkçı Parti** – Szociális Demokrácia Pártja
 HP – **Halkçı Parti** – Néppárt
 SHP – **Sosyaldemokrat Halkçı Parti** – Szociáldemokrata Néppárt
 DSP – **Demokratik Sol Partisi** – Demokratikus Baloldal Pártja

A 3. ábra.: baloldali pártok

CHP hamvaiból három jelentős csoportosulás született: a Szociális Demokrácia Pártja (**Sosyaldemokrat Halkçı Parti – SODEP**) a Néppárt (**Halkçı Parti – HP**) és a Demokratikus Baloldal Pártja (**Demokratik Sol Partisi - DSP**). A SODEP-et İsmet İnönü fia, Erdal İnönü alapította. A hadsereg megakadályozta, hogy 1983-ban induljon a választásokon, emiatt a szavazók döntő része a Necdet Calp vezette HP-re adta voksát (a párt ezzel 30%-ot és 117 mandátumot szerzett). Azonban pár hónap múlva kiderült, hogy a baloldaliak inkább a SODEP-féle szociáldemokráciát preferálják (1984-es helyhatósági választásokon 23,4%-ot ért el). Necdet Calp megbuktatása után Aydın Güven Gürkan került az elnöki székbe, aki hajlandó volt felkarolni İnönü javaslatát a CHP utódpartjainak egyesüléséről. A harmadik párt, a DSP ettől elzárkózott. A SODEP és a HP 1985-ben fuzionált, és nevét Szociáldemokrata Néppártra (**Sosyaldemokrat Halkçı Parti – SHP**) változtatta. Az új szociáldemokrata párt fedte le a baloldal jelentős részét, az 1987-es választásokon a második legjobb eredményt érte el az ANAP mögött (ekkor 92 nemzetgyűlési széklet szerzett). 1991-ben újra kormánytag lett. 1995-ben egyesült az 1992-ben újra megalakult CHP-vel, az első elnök pedig Himet Çetin lett, akit 1995 szeptemberétől Deniz Baykal követett.³⁷

A harmadik CHP utódpartot, a Demokratikus Baloldal Pártját Bülent Ecevit felesége alapította meg 1985-ban, vezetői posztját hamarosan el is foglalta férje. A DSP azonban nem tudott méltó kihívója lenni az ANAP-nak, nagyobb szerepet csak 1997 után, a Refah betiltását követő kormánykoalíciók idején tudott magának kiharcolni. Emiatt a 2001-es gazdasági válság okozta népszerűségvesztést, mely az akkori nagykoalíció minden pártját érintette, nem tudta elkerülni, s a 2002-es választások óta nem rendelkezik parlamenti mandátummal.

A CHP 1992-ben alakult újjá folytatván a korábbi szekuláris tradíciót. A párt azonban a SHP-val történő egyesülése ellenére nem volt képes valódi szociáldemokrata pártként funkcionálni, az 1990-es évek választásain lényegében marginalizálódott a politikai életben a jobbközép és az islamista pártok versenyében. Ennek okát abban kell keresnünk, hogy az elmúlt évtizedekben jelentősen átalakult a munkásság szerepe: noha növekedett a létszáma, a szakszervezetek meggyengültek, és a munkásság egyre fragmentáltabbá vált etnikai, vallási stb. törésvonalak mentén. Erre a változásra a CHP

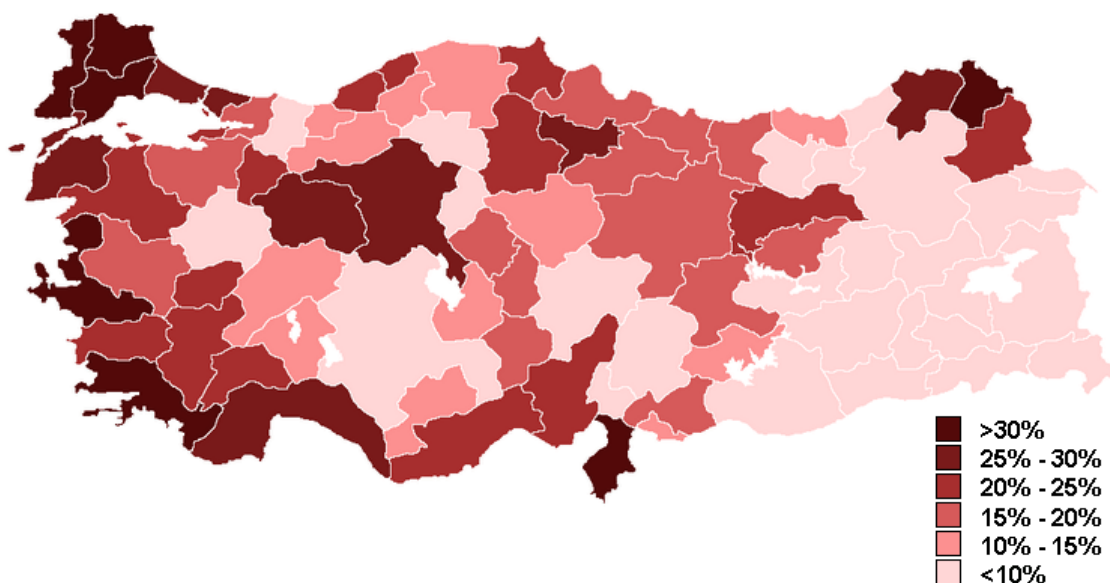
³⁷ Pintér Attila: Törökország. In.: Európai politikai rendszerek (Szerk.: Kardos József- Simándi Irén). 2004. pp. 917-943. p. 932.

nem volt képes hatékonyan reagálni (levette a napirendről a szociális háló, a jóléti állam problematikáját), így lényegében „kivonult” a munkásság érdeklődési köréből, ahova a jobbközép és iszlamista pártok sikeresen „nyomulhattak be”, a kurd mozgalomról nem is beszélve, mely alapvetően a baloldal programjának részét képezte. Anatólia keleti, középső területeinek kisvárosaiból éppúgy kiszorult a párt, mint a nagyvárosokból (Ankara és Isztambul), és lényegében a középosztály pártja lett, annak is inkább az establishment-hez húzó részét reprezentálva. Továbbá szavazóbázisa összekapcsolódott Törökország legnagyobb vallási kisebbségével, az alevikkel (ők a lakosság 10-15%-át teszik ki), akik az ataturki reformok óta a CHP híveinek számítanak, mivel a szekularizmus segít ellensúlyozni a szunnita iszlámot (ők különösen az iszlamistákban látnak nagy veszélyt).³⁸ További jellegzetessége a CHP szavazóbázisának, hogy viszonylag magas a nők aránya, akik azt a modern, szekuláris tradíciót követik, melyet még az ataturki elit foganatosított; ez a réteg a fejkendőviselésben a női szabadság eltörlését és vallási korlátoltságot lát. Végezetül pedig a CHP hagyományosan az európai tartományokban erős; ott az előző választások folyamán folyamatosan győzni tudott az AKP ellenében.

A CHP programjának a szekularizmus védelme lett a legfontosabb alapja. Nem véletlen, hogy a parlamentben az AKP-nak a CHP a legnagyobb ellenfele, s 2007, illetve 2008 folyamán képes volt százezres tömegeket az utcákra szólítani. A vallást ők sem utasítják el, de annak megnyilvánulását a közintézményekben továbbra sem tudják elfogadni. A szekularizmus mellett az ország integritásának híve, s miközben az 1980-as évek végén a SHP még felkarolta a kurd problematikát, addig a CHP ennek hátat fordított.

A párt 2002-ben jutott be újra a nemzetgyűlésbe, kihasználva a kormánykoalíciót alkotó három párt népszerűségének mélyrepülését. Ekkor a szavazatok 19%-nak megszerzésével 177 helyet kaptak a nemzetgyűlésben, 2007-ben a szavazatok közel 21%-át kapták, azonban ez mindössze 112 mandátumra volt elegendő. Míg tehát a legnagyobb ellenfél, az AKP jelentős mértékben növelni tudta szavazatait és csak 22 mandátumot veszített, addig a CHP 65-öt.

2. térkép: A CHP eredményei a 2007-es választáson

³⁸ Aye Güne-Ayata: 'The Republican People's Party. The Republican People's Party', In.: Turkish Studies. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 102 — 121. p. 118.

Szélsőjobboldali pártok

A török pártok egyik jellegzetessége a nacionalista örökség, melyet még az ifjútörökök és Atatürk hagyományoztak a társadalomra. Emiatt a nemzeti diskurzus minden párt programjában megtalálható, s ez alól még a baloldaliak sem kivételek (nagy különbség az európai balhoz képest, mely sokszor nem képes kezelni ezt a problematikát). Ebben a környezetben a szélsőjobboldali pártok viszonylag befolyásosnak tekinthetők.

A többpártrendszer bevezetésével lehetővé vált a szélsőjobboldal megerősödése. Az iszlamistákhoz hasonlóan itt is egy karizmatikus személyiség szervezte párttá a társadalom radikálisabb rétegeit. Az első törökországi szélsőjobboldali pártot Fevzi Çakmak tábornok a Demokrata Párt néhány erősen nacionalista tagjával (köztük Osman Bölükbaşıval) alapította meg 1948-ban Nemzeti Párt néven (**Millet Partisi – MİLLET**). Az 1950-es választásokon egy képviselőt a nemzetgyűlésbe tudtak juttatni. 1953-ban viszont feloszlatták őket az állam szekuláris jellegének megkérdőjelezésének vádjával. A feloszlátás után Osman Bölükbaşı nyomban megalakította a Köztársasági Nemzeti Pártot (**Cumhuriyetçi Millet Partisi – CMP**), amely 1958-ban fuzionált az 1952-ben alakult török Parasztpárttal (**Türkiye Köylü Partisi – TKP**). Az új pártalakulat neve Köztársasági Nemzeti Parasztpárt (**Cumhuriyet Köylü Milli Partisi – CKMP**) lett. 1962-ben viszont belső szakadás történt, s Osman Bölükbaşı elhagyta a pártot, majd 1962-ben megalapította újra a Nemzeti Pártot (**Millet Partisi – MP**), amely 1977-ben – a sok sikertelen választás után – feloszlatta magát.³⁹

Ekkor a szélsőjobboldalt már vitathatatlanul a CKMP uralta. Az 1960-as katonai puccsban aktív szerepet vállaló Alparslan Türkeş (1917-1997) ezredes 1965-ben szerezte meg a párt vezetését. A fővezér 1967-ben a híres kilenc pontban foglalta össze a MHP programját: nacionalizmus, idealizmus, moralizmus, szocializmus, populizmus és haladás, szabadság, parasztság védelme, iparosítás és technogizmus, szcientizmus.⁴⁰ Türkeş az iszlámot és a török nacionalizmus ötvözése mellett a felelevenítette a pántürk hagyományt is, melyet kemény kommunistaellenes retorikával egészített ki. Az 1970-es évektől értelmiségi körökben megszülető, ún. török-izlám szintézis kiválóan foglalta össze az általa felvázolt gondolatokat („Törökök vagyunk mint Tengri, és muszlimok mint Hira hegye” – az előbbi a török őshaza, a másik az iszlám születésének helye).

A CKMP az 1969-es adanai kongresszus után a Nemzeti Mozgalom Pártja (**Milliyetçi Hareket Partisi - MHP**) néven folytatta tevékenységét. A névváltás mellett a párt soraiból kizárták a Türkeş ellenfeleit, és lényegében intézményesítették a başbuğ pártvezetését.

Mialatt az 1970-es években többször is – igaz, rövid időre – kormányba került, megszervezte a párt fiatal aktivistáiból a Bozkurtnak nevezett erőszakszervezetet, amely az 1970-es évek folyamán fegyveres harcot vívott a szélsőballal. 1981-ben az MHP-t is betiltotta a hadsereg, azonban 1983-ban újjáalakult Konzervatív Párt (**Muhafazakar Parti – MP**) néven, majd 1985-ben nevet váltottak Nemzeti Munkapártra (**Milliyetçi Çalışma Partisi – MÇP**). Ez utóbbi 1992-ben vette fel régi nevét. 1987-ben pedig Türkeş visszatérhetett az elnöki székbe.⁴¹ 1991-ben a Refah Partisivel kötött

³⁹ Hüseyin Yayman: Değişim ve süreklilik ekseninde MHP. 2009. <http://www.stratejikboyut.com/haber/degisim-ve-sureklilik-ekseninde-mhp--28515.html> p. 6.

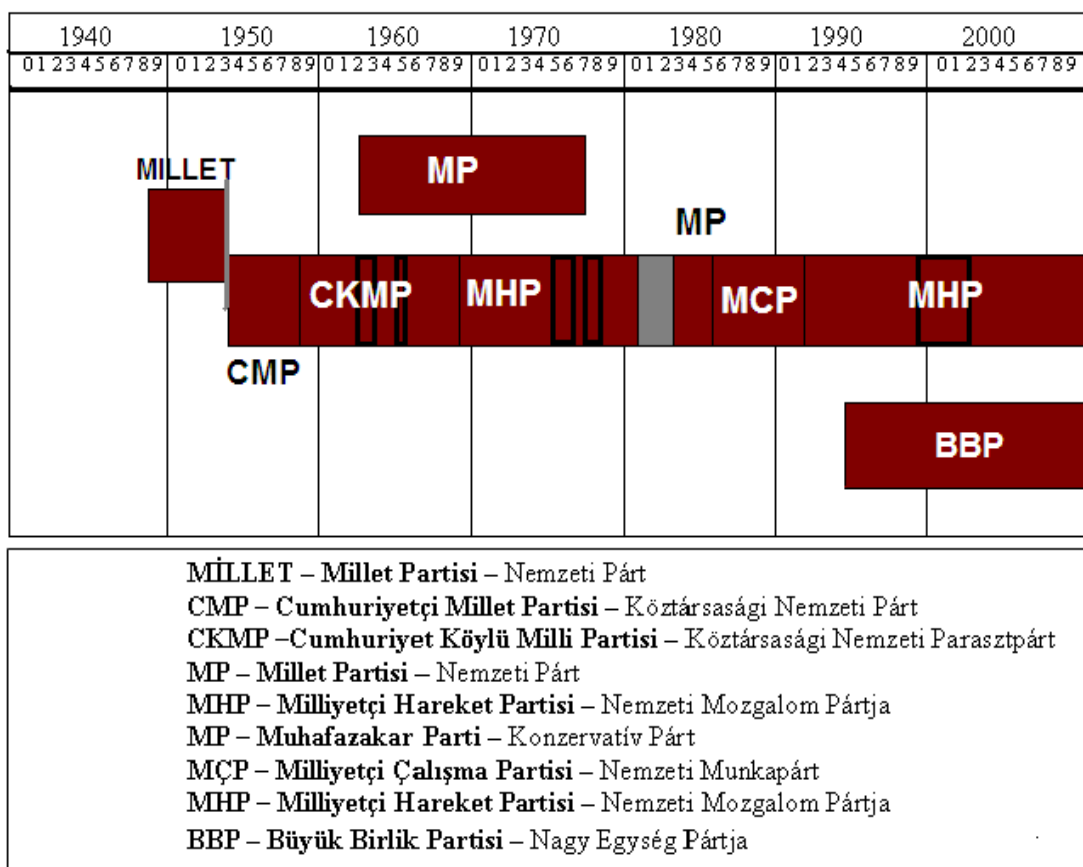
⁴⁰ Hamit Bozarslan: Histoire de la Turquie contemporaine. 2007. Párizs p. 56.

⁴¹ Filiz Başkan: Globalization and Nationalism: the Nationalist Action Party of Turkey. In.: Nationalism and Ethnic Politics. 2006. pp. 83-105. p. 88.

szövetségben 19 képviselőt delegálhatott a nemzetgyűlésbe. Az MHP népszerűsége az 1990-es évektől felívelt. A PKK akcióinak hevességével egyenes arányban fellobbanó török nacionalizmus értékes szavazatokat hozott a pártnak, mely a kurd kérdés mielőbbi megoldását követelte, és megkérdőjelezhetetlenül kiállt az egységes Törökország mellett.⁴²

1993-ban az MHP-ből egy kisebb csoport vált ki Muhsin Yazıcıoğlu vezetésével, akinek nézetletérése támadt Türkeyszel, és kritizálta annak diktatórikus módszereit. A csoport ugyanebben az évben megalakította a Nagy Egység Pártját (**Büyük Birlik Partisi – BBP**), amely megmaradt a nacionalizmus mellett. A következő választásokon elhanyagolható eredményt értek el, de Muhsin Yazıcıoğlu független képviselőként Sivasból elnyerte a nemzetgyűlési mandátumot 2007-ben. A 2009-es helyhatósági választások előtt helikopterbalesetet szenvedett, és meghalt.⁴³

4. ábra: szélsőjobboldali pártok Törökországban

Visszakanyarodván az MHP-hez, Türkeş 1997-ben meghalt, s a főtitkár, Devlet Bahçeli követte az elnöki székben. Az új pártelnök – saját bázisának kiépítése után – a korábbi pártprogrambeli hangsúlyokat megváltoztatta. Míg Türkeş a „Tek Hedef Türk için Türk tarafından” (A legfőbb cél a törökségért és a törökség által) jelszavát hirdette, addig Bahçeli az „Önce ülkem, sonra partim, sonra ben” (Először a hazám, utána a pártom, s utána én) jelszót alkalmazta. A korábbi etnonacionalizmustól és pántürkizmustól inkább

⁴² Hüseyin Yayman: Değişim ve süreklilik ekseninde MHP. 2009.

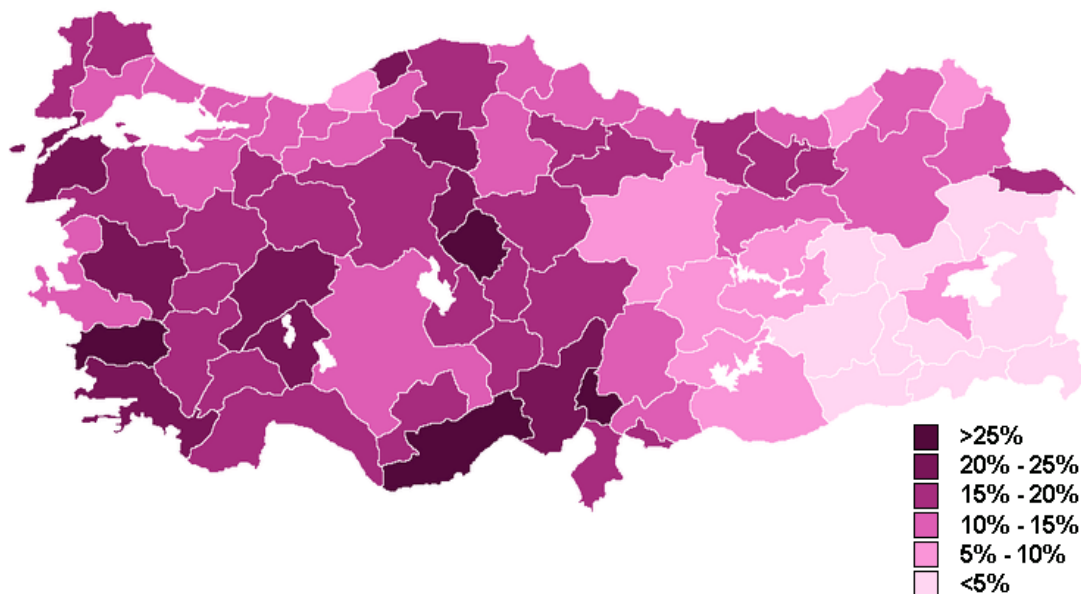
<http://www.stratejikboyut.com/haber/degisim-ve-sureklilik-ekseninde-mhp--28515.html> p. 9.

⁴³ A párt honlapja: www.bbp.org.tr

a politikai nemzet felfogás felé tolódtak el, noha ez nem teljesen tisztázott a pártban.⁴⁴ Mindenesetre ez a nacionalista dichotómia lehetőséget ad a különféle interpretációknak, és arra, hogy az igazi „hazafias” pártként a török népet, és a török állampolgárokat egyszerre képviselje.⁴⁵ A párt legfőbb célja a török nemzeti nagyság megteremtése (Lider Ülke Türkiye) először regionális, majd nagyhatalmi szinten. Ebben a folyamatban a globalizációt veszélyesnek tartja, és rendszeresen kritizálja (a párt szavazóinak jelentős része a „globalizáció veszteségeinek” tekinthető).

Emellett az MHP számára a vallás továbbra is fontos tényező maradt.⁴⁶ 1999-ben a MHP újra nyitott a vidéki konzervatív, falusi-városi lakosság felé, mellyel jobbra a társadalom alsóbb rétegeit, a parasztságot, a kiskereskedőket, a perifériára szoruló, ám radikális rétegeket vette célba.⁴⁷ A párt szavazói bázisa területileg hagyományosan az ország középső részén van. Az elmúlt egy évtizedben azonban a Földközi-tenger mentén lévő tartományokban is egyre jobb eredményeket ért el, 2007-ben pedig a nyugati területeken is sok szavazatot elhódított a CHP-től.⁴⁸

3. térkép: A MHP szavazatainak megoszlása 2007-ben

A MHP 1999-ben a szavazatok 18%-ának megszerzésével jutott be a nemzetgyűlésbe, ami 129 mandátumra volt elegendő; ezzel az eredménnyel a párt történelmi csúcst ért el. Az 1999-2002-es kormánykoalíció egyik legnagyobb tagja lett, Bahçeli a miniszterelnök-helyettesi posztot is megszerezte. A korrupciós ügyek, a fejkendő-kérdés megoldatlansága és a 2001-es válságot követően az IMF-fel történt egyezkedés miatt a

⁴⁴ Alev Çnar; Burak Arkan: The Nationalist Action Party: Representing the State, the Nation or the Nationalists? In.: Turkish Studies. 2002.Vol. 3. No. 1. pp. 25 — 40. p. 32.

⁴⁵ Metin Heper – Haşak Ince: Devlet Bahçeli and ‘Far Right’ Politics in Turkey, 1999–2002. In.: Middle Eastern Studies. 2006. Vol. 42. No. 6. pp. 873 – 888. p. 881.

⁴⁶ Vallási kérdésekben például a Fazilet és a MHP szavazói elég hasonló arányban, azonos módon vélekedtek.

⁴⁷ Filiz Başkan: Globalization and Nationalism: the Nationalist Action Party of Turkey. In.: Nationalism and Ethnic Politics. 2006. pp. 83-105. p. 89.

⁴⁸ Hüseyin Yayman: Değişim ve süreklilik ekseninde MHP. 2009.

<http://www.stratejikboyut.com/haber/degisim-ve-sureklilik-ekseninde-mhp--28515.html> p. 12.

párt elveszítette szavazótáborának jelentős részét, s csak 8,35%-ot kapott a választásokon, amivel nem sikerült bejutnia a nemzetgyűlésbe.⁴⁹ 2007-ben viszont a harmadik legnagyobb erő lett a szavazatok 14,27%-val, amely 71 mandátum megszerzését jelentette.

Kurd pártok

A kurdok a köztársaság létrejöttével és a nacionalista török diskurzus miatt hamar kiábrándultak az Atatürk rendszerből. Ráébredtek, hogy a központosító kormányzat nem lát bennük többet egyszerűen asszimilálható muszlimoknál. A felismerés többszöri véres felkelésekhez vezetett, melyek rendre el is buktak. Az utolsó jelentősebbre 1937-38-ban került sor Dersim (ma Tunceli) tartományban. Kemal halálával a harcok elcsitultak, s ezzel a hegyi töröknek nyilvánított kurdok lekerültek a belpolitikai napirendről. Képviselőket nem kaptak a kezdődő kétpártrendszer idejében sem, a nacionalista diskurzus továbbra sem engedte a kurd kisebbség elismerését, akár jobb, akár baloldaltól.

Az 50-es és 60-as években modernizációs problémaként újra megjelentek a keleti területek, ahol ezekben az években játszódott le a feudális társadalom átalakulása, illetve a korábbi törzsi kötelékek fellazulása. A keleti területek elmaradottságának problematikáját csak a baloldali pártok vállalták fel, azon belül is a szélsőbal, így a kurd értelmiségiek egy része ezekhez a pártokhoz csatlakozott. Azonban az egységes török nemzetállam elfogadásával ezek a pártok sem válhattak a kurd követelések szószólóivá. A radikálisabb, „forradalmi” kurd vezetők nemzeti céljaik hirdetésére, megvalósítására csak a rendszerrel szemben tehettek kísérletet. Eme tényezők kölcsönhatásaként az 1970-es években több tucat kurd felszabadítási szervezet alakult, jellemzően kommunista háttérrel.

A legismertebb vezető, Abdullah Öcalan maoista háttérrel alapította meg 1978-ban a PKK-t, a **Partiya Karkeren Kurdistan** (Kurd Munkáspárt) nevű pártot, amely a keleti területeken a lakosság támogatását megnyerve 1984-től indította meg fegyveres harcát az állam ellen, a függetlenség jegyében. A párt pragmatizmusára jellemző, hogy a Mao által inspirált vezetőség a SZU összeomlása után elfordult a kommunista tételektől.

A PKK azonban fegyveres akciói miatt eleve elvesztette a lehetőséget, hogy helyet kapjon a török nemzetgyűlésben. Az 1990-es évek eleje új fejezetet nyitott a török politikai rendszerben: az addig a török lakossággal hasonló módon szavazó kurdok között megjelentek az első kurd alapítású pártok, melyek már képviselőket juttathattak a TBMM-be. A kurdok – legalábbis egy részük – politikai „öntudatra” ébredtek.⁵⁰

Ezzel kezdetét vette egy napjainkban is tartó, ciklikus folyamat, melynek modellje következőképpen írható le: függetlenként, vagy más pártok (rendszerint baloldaliak) színeiben bejut a nemzetgyűlésbe néhány kurd képviselő; ezek egy csoportja létrehoz egy demokráciáért küzdő pártot, melyet később az alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősít hivatkozva azon passzusokra, melyek szerint az állam integritását kérdőjelezi meg. Emiatt a pártprogramok csak nagyon finoman tesznek említést a kisebbségekről, akkor is emberi jogi köntösbe bújtatva. A kurd mozgalmak eredetére való tekintettel pedig inkább baloldali programot hirdetnek.

⁴⁹ Filiz Başkan: Globalization and Nationalism: the Nationalist Action Party of Turkey. In.: Nationalism and Ethnic Politics. 2006. pp. 83-105. p. 89.

⁵⁰ Hatem Ete: Örgüt ile Parti olma geriliminde DTP. 2009.

http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_7_Orgut_ile_Parti_Olma_Geriliminde_DTP.pdf p. 4.

A nemzetgyűlésbe bejutó kurd képviselők először 1990-ben alapítottak kurd pártot, mely a HEP nevet vette fel (**Népi Munkapárt - Halkın Emek Partisi**). A HEP képviselői a balközép SHP soraiból lépett ki, s azzal szövetségben 22 képviselőt juttatott a nemzetgyűlésbe 1991-ben.⁵¹ Ott azonban Leyla Zana, a legnagyobb kurd város, Diyarbakir képviselőnője kurd nyelven szólalt fel a törvényhozásban, ami a török képviselőtársak tiltakozását váltotta ki. A keleti területeken ezalatt tovább folytatódtak a török hadsereg hadműveletei, végül 1993-ban feloszlatták a pártot. A következő próbálkozás, a HEP várható feloszlását megelőzendő 1992-ben alapított ÖZDEP (**Özgürlük ve Demokrasi Partisi – Szabadság és Demokrácia Pártja**) volt. Mivel azonban programja magába foglalta az ország föderalizálásának javaslatát, eljárást kezdeményeztek ellene, s 1993 végén feloszlatták.⁵²

1993-ben a HEP néhány tagja megalapította a Demokratikus Pártot (**Demokrasi Partisi – DEP**), mely azonban egy évet élt meg. A következő párt, a HADEP már időállóbbnak bizonyult: a Murat Bozlak vezette formáció 1994-től 2003-ig folytatta munkáját. Végül – a már felvázolt forgatókönyvnek megfelelően az alkotmánybíróság a területi integritás elleni tevékenység vádjával feloszlatta a pártot, 46 tagját 5 évre eltiltotta a politikától. Az 1997 óta létező másik kurd párt, a Demokratikus Néppárt (**Demokratik Halk Partisi – DEHAP**) 2005-ben jutott ugyanerre a sorsra.⁵³

2005-ben a korábban már ismert vezetők, köztük Leyla Zana megalapította a Demokratikus Társadalom Pártját (**Demokratik Toplum Partisi – DTP**), melyhez a CHP egyik képviselője, a kurd származású Ahmed Türk is csatlakozott (később ő lett a párt vezetője). Mivel a 10%-os választási küszöb elérésére nem sok esélye volt a szervezetnek, ezért a 2007-es választásokon független képviselőként 20 tagja jutott be a nemzetgyűlésbe, ahol aztán megalapították a DTP frakcióját. A keleti területeken a kurd párt legnagyobb ellenfele az AKP volt, mely jelentős mértékben növelte szavazatainak arányát: a 2002-es 32%-ról 2007-ben 55%-ra.⁵⁴ Mindez annak köszönhető, hogy az AKP nagyarányú fejlesztésbe kezdett az elmaradott, harcok sújtotta keleti, délkeleti területeken, ami sok ember számára kézzelfoghatóbb eredmény volt. Ráadásul a kormánypárt több esetben is kedvezett a kurdoknak, rádióadások és kurd nyelvű tv-csatorna alapításával.⁵⁵

A párt folyamatosan kiállt a kisebbségi jogok mellett, és a 2009 nyarán-őszén megkezdett nagy társadalmi-politikai vitában, mely a kurd kérdést kívánta rendezni, szintén részt vett. Azonban 2009. december 11-én az alkotmánybíróság a PKK-val való összejárás vádjában bűnösnek találta, s feloszlatta a pártot. Vezetőjét, Ahmed Türköt pedig öt évre eltiltotta a politikától. 2008 folyamán sor került hasonló eljárásra, akkor még a DTP elkerülte a betiltást.

⁵¹ Hatem Ete: Örgüt ile Parti olma geriliminde DTP. 2009.

http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_7_Orgut_ile_Parti_Olma_Geriliminde_DTP.pdf p. 5.

⁵² Observatoire franco-kurde: <http://www.ofkparis.org/english/hadep-historique.htm>

⁵³ Hatem Ete: Örgüt ile Parti olma geriliminde DTP. 2009.

http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_7_Orgut_ile_Parti_Olma_Geriliminde_DTP.pdf p. 5.

⁵⁴ Hatem Ete: Örgüt ile Parti olma geriliminde DTP. 2009.

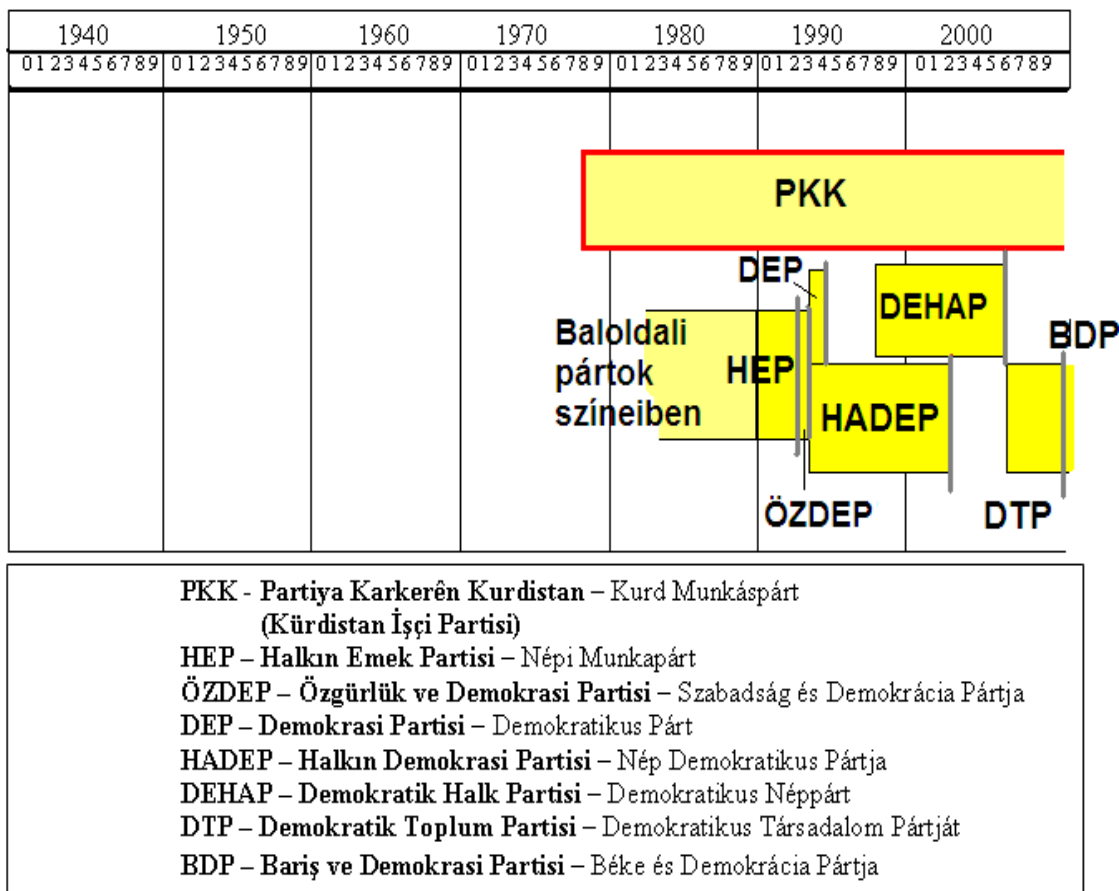
http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_7_Orgut_ile_Parti_Olma_Geriliminde_DTP.pdf p. 15.

⁵⁵ Fehrattın Altun: Değişim ve statüko kışkıncında AK parti. 2009.

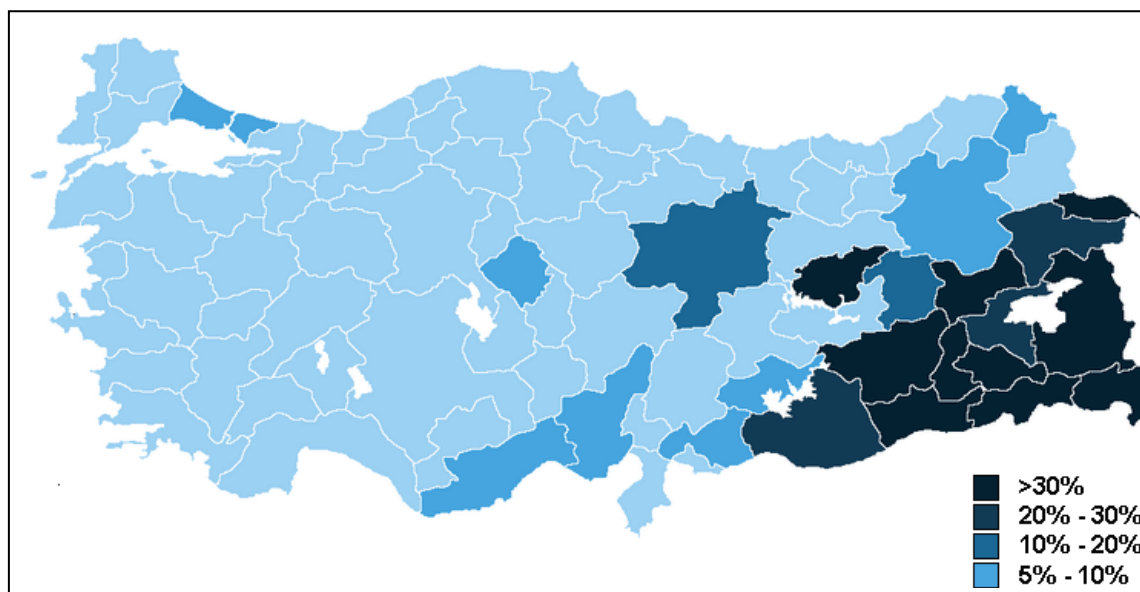
http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_6_Degisim_ve_Statuko_Kiskacinda_AK_Parti.pdf p. 12.

Jelenleg egy kurd párt van, a 2009 tavaszán alapított Béke és Demokrácia Pártja (**Bariş ve Demokrasi Partisi – BDP**), amely azonban már most eljárással néz szembe.

5. ábra: kurd pártok Törökországban

4. térkép: Függetlenek eredményei a 2007-es választáson (többségük kurd képviselő)

Konklúzió

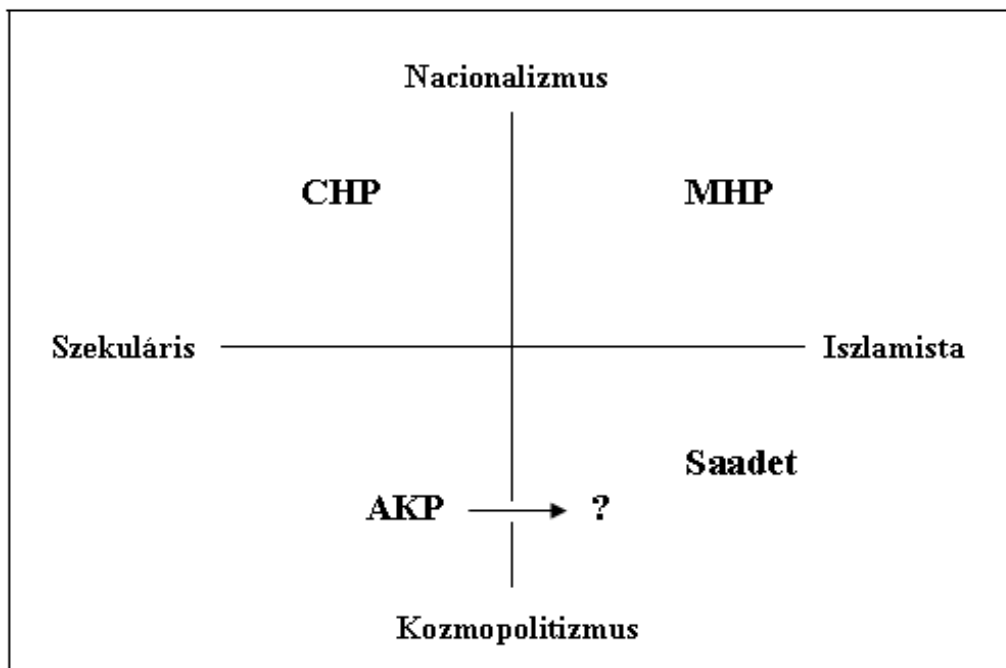
A török belpolitika utolsó hatvan évének rövid áttekintése, a különböző szereplők és pártcsaládok bemutatása után a következő téziseket állapíthatjuk meg:

1) A török politikai paletta az európai országokéitól több pontos jelentősen eltér. A legfontosabb a hadsereg jelenléte a belpolitikában. Mint láttuk, mind az Atatürki legitimáció, mind gazdasági forrásai igen befolyásos aktorrá teszik. A török hadsereg az elmúlt évtizedekben négy puccsot hajtott végre (1960, 1971, 1980, 1997), azonban ezek esetén csak pár évre vette át a hatalmat, eközben rendet csinált, majd pedig polgári kormányok kezébe adta vissza a hatalmat. A hadseregről elmondhatjuk, hogy elsősorban az állami integritás, a rend és a kemali szekularizmus felett őröködik.

Továbbá ki kell emelni a szekuláris elvek másik őrzőjét, az alkotmánybíróságot (ehhez kapcsolódott korábban az elnökség is). Az alkotmánybíróság jóval finomabb eszközökkel lép fel lényegében a hadsereggel azonos célokért. Tevékenységének legnagyobb hatása pártok feloszlásában ölt testet, mely megakadályozza bizonyos politikai csoportosulások tartós jelenlétét/megerősödését a politikai életben.

Mindkét aktor három nagy belső ellenféllel szemben szállt szembe: 1) a szélsőséges baloldal (fegyveres csoportok, vagy kommunista pártok), 2) iszlamista pártok (2008-ban az AKP ellen is intézett támadást, melynek bezárását csak kis híján sikerült elkerülni), 3) kurdok. A PKK elleni fegyveres harc 1984 óta folyik, 2007-től kezdődően pedig új lendületet vett; a kurd pártokat pedig az alkotmánybíróság néhány évnyi működés után kivétel nélkül feloszlatta.

2) A szokásos bal- és jobboldali besorolás a török pártrendszer esetében problematikus, mivel a török társadalom törésvonalai máshol húzódnak. Jelenleg a török jobboldalt legfőképp „a vallásos”, a „konzervatív” és inkább „kozmpolita” címkékkel lehetne ellátni. A baloldal pedig a „szocialista” értékek helyett legfőképp a szekularizmus védelmében lép fel, miközben erősen nacionalista diskurzust folytat.

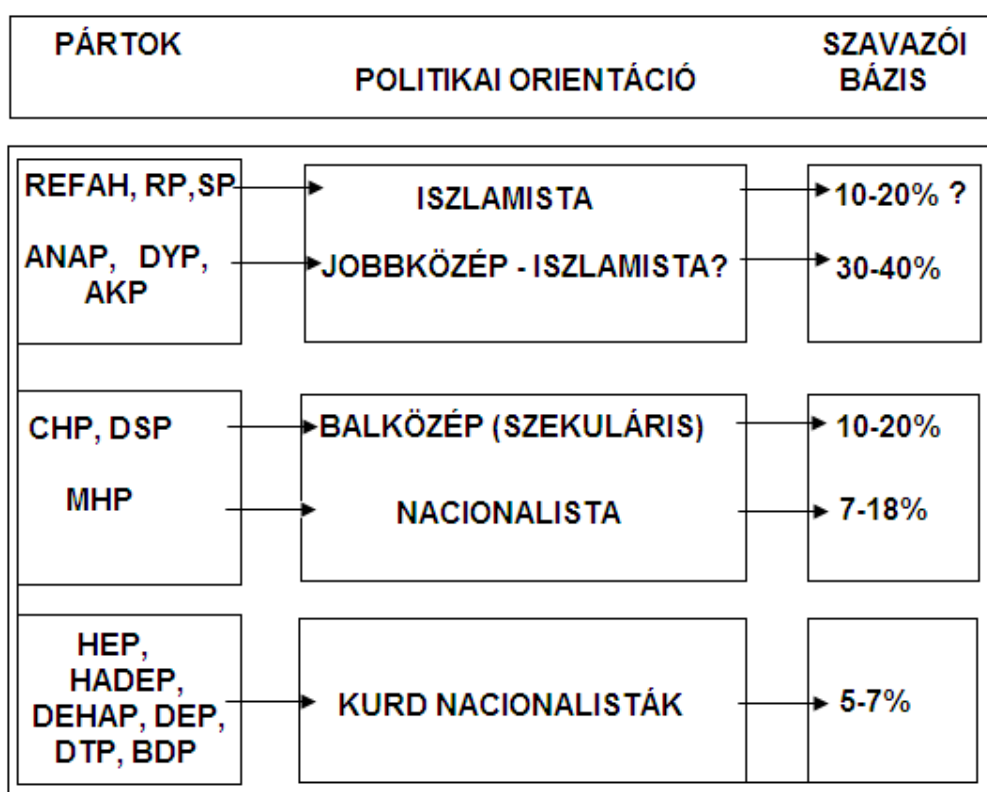

6. ábra: A török pártrendszer mintázata

A török társadalom már felvázolt jellegzetességeinek köszönhetően a demokrácia bevezetésével, az 1950-es évektől kezdődően a tradicionális baloldali értékeket, mint a szegények támogatása és a társadalmi igazságosság a jobbközép pártok vállalták fel. Ezt az 1970-es évek kivételével a CHP balra tolódása sem tudta igazán megingatni. A jobboldal ráadásul mind a nacionalizmus, mind a vallásos szavazók megszólítása miatt is széles bázissal rendelkezett. Nem véletlen, hogy szinte folyamatosan jobbközép pártok uralták a török politikai palettát, úgymint az 50-es években a DP, a 60-as években AP, a 80-as években az ANAP, és jelenleg az AKP. Mint láttuk, némi kivételtől eltekintve erős jobbközép pártok hiánya esetén gyenge kormánykoalíciók anarchiája jellemezte a török belpolitika utóbbi 60 évét.

3) A török pártrendszert öt nagyobb pártcsaládra tagolódik. Ezek közül a 2000-es évek az AKP hatalomra kerülésével a jobbközép (vagy legalábbis magukat annak valló) pártcsalád megerősödését hozta. Továbbá a CHP jelentette baloldal, és az MHP képviselte szélsőjobb számíthat nagyobb szavazói bázisra.

7. ábra: A török pártok szavazóbázisa az 1990-es és 2000-es években.

A török belpolitika résztvevőit és a társadalmat évek óta két nagy összeesküvés-elmélet jellemzi. Egyrészt a társadalom egy része komolyan kétségbe vonja a kormány demokratikus célkitűzéseit, és ezek mögött (részben) az államot átalakító, saria bevezetését előirányzó törekvést, rejtett iszlamizációt sejt. Ennek megalapozottságát a következő évek fogják majd bizonyítani, azonban jelenleg ez százezreket, vagy milliós tömegeket az utcára vivő ellentét.

2007-től kezdődően az Ergenekon-ügy néven megindult nyomozás a nagy tiszteletnek örvendő hadsereget gyengíti (mostanság pedig Balyoz néven indult egy újabb ügy) A gyanú, hogy katonatisztek egy csoportja a török kormány fegyveres megbuktatására tör, már több, magas rangú tábormokot is elért. Ez amellet, hogy a hadsereg és a kormány

kapcsolatát veszélyesen megterheli, a török társadalom szemében leértékeli a hadsereget. Pártszimpátiától függően természetesen a lakosság maga döntheti el, hogy az AKP-nak, vagy a hadseregnek hisz; de az ügy mindenképp tovább élezi a hadsereg és a kormány közötti ellenétet.

4) A török pártrendszer a nagyobb pártcsaládokon adta keretet nem számítva meglehetősen instabil. Ezt a katonai puccsok mellett az bizonyítja, hogy meglehetősen kevés kormány volt képes kitölteni a rendelkezésére álló időt (az AKP 2007-ben előrehozott választásokat tartott). Ezt a belpolitikai bizonytalanságnak tudható be, a gazdasági válságoknak, a gyenge koalícióknak.

Továbbá a „gyakori” pártfelosztások és a katonai puccsok azt eredményezték, hogy a török belpolitikában nem a pártok, hanem egy-egy karizmatikus személyiség jelenti az állandóságot. Jól láttuk ezt a jobboldali Süleyman Demirel, vagy az islamista Necmettin Erbakan karrierjén: több pártot alapítottak, melyet fel kellett oszlatniuk, mindkettőt meghatározott időszakokra eltiltották a politikától, de végül visszatértek. Süleyman Demirel a hadsereg 1971-ben lemondhatta a miniszterelnöki posztról, viszont ez nem jelentette volna a szalonképességének elvesztését: 1993-ban köztársasági elnökké választották.

5) A nyugat-európai szélsőjobboldali pártokhoz képest a török szélsőjobboldali pártok, s legfőképp a MHP sokkal nagyobb legitimitációval rendelkeznek, köszönhetően annak, hogy nem vonja kétségbe az állam integritását. A politikai színpad elfogadott játékos. Míg Nyugat-Európában erősen etnocentrikus diskurzus jellemző, mely elsősorban a jövevények vs. echte őslakók ellentétpár mentén a bevándorlók ellen irányul, addig Törökországban inkább a „politikai nemzet” hirdetése, és a kurd nacionalizmus elnyomása az uralkodó. 2009-ben, a kurd kérdés újratárgyalásakor az MHP mereven elzárkózott a kurdok jogainak kiszélesítésétől, az állam felbomlásának veszélyét sejtve benne.

A szélsőjobb politikai programja alapvetően két tradícióból áll össze, mely jól levezethető az iszlám-török szintézisből. Egyrészt az iszlám morál és etika felsőbbbőségét hirdeti a korrump világban, másrészt pedig a nemzeti nagyság elérését nevezik meg a legfontosabb célnak. A programban a Lider Ülke Türkiye – tervben a nagyhatalmi státuszt kívánják visszaállítani, és Törökország ENSZ BT állandó taggá nyilvánítását is felvetették.

6) A török pártrendszerből lényegében hiányzik az európai értelemben vett szociáldemokrata párt. A baloldal jelenleg legnagyobb pártja, a CHP elsősorban a szekularizmus védelmében látja legfőbb feladatát, és a hadsereg, alkotmánybíróság mellett a legfontosabb ellensúlyt képezi az AKP „islamizációja” elleni harcban.

Egyes elemzők ennek a baloldali „fülkének” a betöltetlenségét az európaizáció egyik legnagyobb akadályának tekintik.

Felhasznált irodalom

- Alev Çnar; Burak Arkan: The Nationalist Action Party: Representing the State, the Nation or the Nationalists? In.: Turkish Studies. 2002.Vol. 3. No. 1. pp. 25 — 40.
Aye Güne-Ayata: The Republican People's Party. The Republican People's Party', In.: Turkish Studies. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 102 — 121.

- Aylin Güney – Petek Karatekelioglu: Turkey's EU Candidacy and Civil-Military Relations: Challenges and Prospects. In.: *Armed Forces & Society*. 2005. Vol. 31. pp. 439-462.
- Csicsmann László : Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. 2008.
- Enyedi Zsolt – Körösnéyi András: Pártok és pártrendszerek. 2001. Budapest
- Ersin Kalaycioglu: Politics of Conservatism in Turkey. In.: *Turkish Studies*. 2007. Vol. 8. No. 2. pp. 233–252.
- Ersin Kalaycioglu: The Motherland Party: The Challenge of Institutionalization in a Charismatic Leader Party. In.: *Turkish Studies*. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 41 – 61.
- Filiz Başkan: Globalization and Nationalism: the Nationalist Action Party of Turkey. In.: *Nationalism and Ethnic Politics*. 2006. pp. 83-105.
- Flesch István :A Török Köztársaság története. 2007. Budapest.
- Gilles Kepel: Dzsihad. 2007.
- Hamit Bozarslan: Histoire de la Turquie contemporaine. 2007. Párizs
- Jean-Pierre Touzanne: L'islamisme turc. Paris, 2001.
- Metin Heper – Haşak Ince: Devlet Bahçeli and 'Far Right' Politics in Turkey, 1999–2002. In.: *Middle Eastern Studies*. 2006. Vol. 42. No. 6. pp. 873 – 888.
- Murat Somer: Moderate Islam and Secularist Opposition in Turkey: implications for the world, Muslims and secular democracy. In.: *Third World Quarterly*. 2007. Vol. 28, No. 7. pp 1271 – 1289.
- Nil S. Satana: Transformation of the Turkish Military and the Path to Democracy. In.: *Armed Forces & Society*. 2008. Vol. 34. pp. 357-388.
- Sencer Ayata – Ayse-Günes Ayata: The Center-Left Parties in Turkey. In.: *Turkish Studies*. 2007. Vol. 8. No. 2. pp. 211–232.
- Sinan Ciddi: The Republican People's Party and the 2007 General Elections: Politics of Perpetual Decline? In.: *Turkish Studies*. 2008. Vol. 9. No. 3. pp. 437–455.
- Sinan Ciddi: The Republican People's Party and the 2007 General Elections: Politics of Perpetual Decline? In.: *Turkish Studies*. 2008. Vol. 9. No. 3. pp. 437 — 455.
- Suat Kiniklioglu: The Democratic Left Party: Kapıkulu Politics *Par Excellence*. In.: *Turkish Studies*. 2002. Vol.3. No. 1. pp. 4-24.
- Ümit Cizre: From Ruler to Pariah: The Life and Times of the True Path Party. In.: *Turkish Studies*. 2002. Vol. 3. No. 1. pp. 82 — 101.
- Yüksel Taskin: AKP's Move to "Conquer" the Center-Right: Its Prospects and Possible Impacts on the Democratization Process. In.: *Turkish Studies*. 2008. Vol.. 9. No. . pp., 53–72.
- Ziya Önis: Conservative globalists versus defensive nationalists. In.: *Turkey's Road to European Union Membership*. (Verney, Susannah – Ifantis, Kostas). 2009. Routledge. London. pp.35-48.

Internetes források:

- Hüseyin Yayman: Değişim ve süreklilik ekseninde MHP. 2009.
<http://www.stratejikboyut.com/haber/degisim-ve-sureklilik-ekseninde-mhp--28515.html>
- Fehrattin Altun: Değişim ve statüko kışkırtıcılığında AK parti. 2009.
http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_6_Degisim_ve_Statuko_Kiskacinda_AK_Partii.pdf
- Hatem Ete: Örgüt ile Parti olma geriliminde DTP. 2009.
http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_7_Orgut_ile_Partii_Olma_Geriliminde_DTP.pdf

Tanjo Tosun: Statüko ile deęişim arasında CHP. 2009.

http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_4_Statuko_ile_Degisim_Arasinda_CHP_Tanju_Tosun.pdf

Tanel Demirel: 2000'li yıllarda asker ve siyaset. 2010.

http://www.setav.org/document/SETA_Analiz_18_2000li_Yillarda_Asker_Siyaset_I_liskileri.pdf

Observatoire franco-kurde: <http://www.ofkparis.org/english/hadep-historique.htm>

Inter-Parliamentary Union: <http://www.ipu.org>

Belgenet: <http://www.belgenet.net>

Nemzetgyűlés: <http://www.tbmm.gov.tr/>

Alkotmánybíróság: <http://www.anayasa.gov.tr/>

Török hadsereg honalpjja: <http://www.tsk.mil.tr/>

Pártok

Adalet ve Kalkınma Partisi honalpjja: <http://web.akparti.org.tr/>

Saadet Partisi : <http://www.saadet.org.tr/>

Milliyetçi Hareket Partisi: <http://www.mhp.org.tr/>

Cumhuriyet Halk Partisi: <http://www.chp.org.tr/>

Barış ve Demokrasi Partisi: <http://bdp.org.tr/>

Újságok:

Southeast European Times: <http://www.setimes.com>

Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/english/home/>

Cumhuriyet: <http://www.cumhuriyet.com.tr/>

Zaman: <http://www.zaman.com.tr/>

A térképek forrása:

<http://www.electoralgeography.com/new/en/countries/t/turkey/turkey-legislative-election-2007.html>